

U1014
12A

ASPEKTE VAN OORGANKLIKHEID IN AFRIKAANS

Sylvia Phiwani Zulu

**Verhandeling ingelewer vir die graad *Magister Artium*
in die Lettere en Wysbegeerte
aan die Universiteit van Zululand.**

Studieleier: Prof. R.M. Klopper

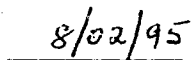
Februarie 1995

VERKLARING

Ek die ondergetekende verklaar hiermee dat die werk in hierdie verhandeling vervat, my eie oorspronklike werk is wat nog nie vantevore in die geheel of gedeeltelik by enige ander Universiteit ter verkryging van 'n graad voorgelê is nie.

A handwritten signature in black ink, appearing to be 'A. J. van der Merwe', written over a horizontal line.

Handtekening

A handwritten date '8/02/95' in black ink, written over a horizontal line.

Datum

DANKBETUIGINGS

By die voltooiing van hierdie navorsingsprojek wil ek graag my opregte dank betuig teenoor die volgende persone en instansies:

My promotor, Prof. R.M. Klopper, vir sy geduld en leiding met die projek;

Dr. E.M.M. Klopper vir die morele steun en ekstra motivering wat sy my gebied het, asook vir die finale proeflees van die manuskrip;

My medestudent, Marie Spruyt vir haar voortdurende belangstelling en aanmoediging op tye toe dinge maar moeilik gelyk het;

Die Universiteit van Zululand vir die meritebeurs wat my studieonkoste draagliker gemaak het.

My Kollegas van Umbumbulu Onderwyskollege te Amanzimtoti wat my bygestaan het tydens veral die stresvolle tyd teen die einde van die projek.

My man en kinders wie se begrip hierdie enorme taak moontlik gemaak het.

Ons Skepper vir die voorreg en krag wat Hy my gebied het om hierdie projek te onderneem en af te handel. Ek het weereens besef dat 'n mens sonder Hom tot niks in staat is nie.

S.P.Z.

OPSOMMING

In hierdie verhandeling word bepaalde aspekte van oorganklikheid in Afrikaans ontleed. Hoewel akademiese handboeke, pedagogiese grammatikas en woordeboeke informasie oor oorganklikheid bevat, word die begrip nêrens sistematies uiteengesit nie.

In die eerste hoofstuk word 'n prinsipiële verantwoording gemaak vir die bestudering van oorganklikheid in Afrikaans. Nadat daar in die tweede hoofstuk 'n saaklike uiteensetting gegee is van die prinsipies waarop die kognitiewe grammatika berus, bied die derde hoofstuk 'n oorsig van die sienings wat gevestigde Engelse en Afrikaanse grammatikabronne huldig oor oorganklikheid.

Die vierde en vyfde hoofstukke gee onderskeidelik uiteensettings van die rolgrammatika as benadering om oorganklikheid te bestudeer en die gestaltgrondslag waarvolgens entiteite binne 'n gebeurde-opset waargeneem word tydens die aansetfase van roltoekenning.

In die sesde hoofstuk word die onoorganklike en oorganklike werkwoorde van letterlike gebeurde behandel. In hoofstuk sewe word die gevolgtrekkings van die ondersoek aangebied.

SUMMARY

Various aspects of transitivity in Afrikaans are analyzed in this dissertation. While academic handbooks, pedagogic grammars and dictionaries contain information regarding transitivity there is no source where it is presented systematically.

The first chapter motivates the need for such a research project on transitivity in Afrikaans. The second chapter sketches the tenets underlying cognitive grammar. The third chapter reviews the way in which various English and Afrikaans textbooks approach transitivity.

The fourth chapter details the way in which transitivity is dealt with in cognitive grammar. The fifth chapter deals with the gestalt perceptions that people form of entities during the onset phase of semantic role designation.

Chapter six deals with Afrikaans intransitive and transitive verbs of literal events while the conclusions arrived at in the course of this project are presented in chapter seven.

Prinsipiële verantwoording.....	5
Probleemstelling	5
Doelwit en Werkwyse.....	6
Afbakening van studieterrein	6
Tipering van die kognitiewe grammatika	8
Die kognitiewe grammatika as denkstroom.....	8
Hoofeksponente van die kognitiewe grammatika.....	8
Algemene beginsels van die kognitiewe grammatika.....	8
Literatuurverkenning.....	11
Inleiding	11
Lyons se benadering tot oorganklikheid	11
Werkwoordvalensie en oorganklikheid.....	11
Ergatiwiteit en oorganklikheid	12
Operatiewe en faktitiewe werkwoorde.....	13
Werkwoorde van beweging.....	13
Evaluering van Lyons se sienings oor oorganklikheid	15
Quirk et. al. se benadering tot oorganklikheid	17
Evaluering van Quirk et.al. se sienings oor oorganklikheid	18
Starosta se benadering tot oorganklikheid	18
Leksikasusgrammatika	18
Oorganklikheid	20
Evaluering van Starosta se sienings oor oorganklikheid.....	21
Verhaar se benadering tot oorganklikheid	21
Grade van onoorganklikheid	21
Evaluering van Verhaar se sienings oor oorganklikheid.....	22
Dixon se benadering tot oorganklikheid	22
Semantiese rolle en oorganklikheid	22
Werkwoordklasse.....	23
Evaluerig van Dixon se sienings oor oorganklikheid	24
De Villiers se benadering tot oorganklikheid.....	25
Oorganklike werkwoorde as gemerkte patroon en onoorganklike werkwoorde as ongemerkte patroon.....	25
Mediale werkwoorde.....	26
Refleksiewe werkwoorde	27
Mutatiewe mediale werkwoorde.....	27
Onpassiveerbare oorganklike werkwoorde	28
Usurpatie.....	28
Naamwoordrolle	28
Evaluering van De Villiers se sienings oor oorganklikheid	29
Ponelis se benadering tot oorganklikheid	30
Die sin as onderwerp en gesegde.....	30
Elemente van die werkwoordstukkern.....	30
Oorganklikheid	31
Tipies onoorganklike en oorganklike werkwoorde.....	31
(Gewone) onoorganklike en oorganklike hoofwerkwoorde.....	32
Onoorganklike en oorganklike (voor)setselwerkwoorde	33
Onoorganklike en oorganklike wederkerende werkwoorde.....	33
Onoorganklike en oorganklike deeltjiewerkwoorde	34

Tipes objekte in oorganklike konstruksies	34
Komplementkonstruksies	35
Nominaalkonstruksies	35
Evaluering van Ponelis se sienings oor oorganklikheid.....	36
Botha se benadering tot oorganklikheid.....	37
Die betekenis van laat	37
De Stadler se benadering tot oorganklikheid	38
Semantiese rolle.....	38
Agent	38
Instrument.....	39
Doener	39
Pasiënt.....	40
Lokatief.....	40
Evaluering van De Stadler se siening van oorganklikheid.....	41
Samevatting	42
Semantiese rolle.....	44
Inleiding	44
Basiese rolle.....	44
Agent	44
Benadeelde.....	45
Bestemming	46
Bevoordeelde	46
Doener	46
Eienaar.....	46
Eiendom.....	47
Ervaarder	47
Instrument.....	47
Pasiënt	48
Roete.....	48
Stimulus.....	48
Spreker.....	49
Teiken.....	49
Trajek	49
Gekombineerde rolle.....	49
Bewegde.....	50
Bewegende.....	50
Beweger	50
Ervarende Agent	50
Ervarende Doener	51
Ervarende Pasiënt.....	51
Grond-Pasiënt	51
Instrumentele Agent.....	52
Instrumentele Pasiënt	52
Metgesel.....	52
Missiel	53
Samevatting	53
Figuur en Grond as Gestalts	55
Inleiding	55

Gestalts	55
Figuur	55
Grond	56
Gestaltinterpretering van Figuur en Grond	57
Samevatting	57
Werkwoorde van letterlike gebeure	58
Inleiding	58
Bestaanswerkwoorde	58
Onoorganklike bestaanswerkwoorde	59
Die Doener begin bestaan	59
Die Doener bestaan	60
Die Doener verander van toestand	60
Die Doener hou op bestaan	60
Oorganklike bestaanswerkwoorde	60
Die Agent laat die Pasiënt begin bestaan	60
Die Agent laat die Pasiënt bly bestaan	60
Die Agent verwerk die Pasiënt d.m.v. 'n Instrument tot 'n ander vorm van bestaan	60
Die Agent laat die Pasiënt ophou bestaan	60
Werkwoorde van beweging en rus	61
Onoorganklike werkwoorde van beweging	63
Die Doener beweeg	63
Die Doener hou op beweeg	70
Onoorganklike werkwoorde van rus	70
Die Doener rus by 'n Lokus as vaste punt	70
OORGANKLIKE WERKWOORDE VAN BEWEGING	72
Die Agent beweeg die Pasiënt in 'n vertikale oriëntasie	72
Die Agent beweeg die Pasiënt in 'n horisontale oriëntasie	72
Die Agent laat die Pasiënt ophou beweeg	85
Bewerkingswerkwoorde	85
Die Agent beweeg 'n deel van homself tot teen die Pasiënt	85
Die Agent beweeg 'n deel van homself een maal liggies tot teen die oppervlak van die Pasiënt	85
Die Agent beweeg 'n deel van homself herhaaldelik liggies tot teen die oppervlak van die Pasiënt	85
Die Agent beweeg 'n deel van homself een maal normaalweg tot teen die oppervlak van die Pasiënt	85
Die Agent beweeg 'n deel van homself voortdurend normaalweg oor die oppervlak van die Pasiënt	85
Die Agent beweeg 'n deel van homself een maal hard tot teen die oppervlak van die Pasiënt	86
Die Agent beweeg 'n deel van homself herhaaldelik hard tot teen die oppervlak van die Pasiënt	86
Die Agent beweeg 'n Instrument in verhouding tot die Pasiënt	86
Die Agent beweeg 'n Instrument herhaaldelik teenaan die Pasiënt om die Pasiënt te verander	86
Die Agent beweeg 'n Instrument na, en in die Pasiënt in om die Pasiënt te verander	86

Die Agent beweeg 'n Instrument met mag na, en deur die Pasiënt in om die Pasiënt te verander	86
Die Agent beweeg met mag tot teen die Pasiënt om die Pasiënt te beweeg	86
Die Agent beweeg aanhoudend en met mag agter en teenaan die Pasiënt om die Pasiënt te beweeg	86
Die Agent beweeg voor die Pasiënt uit om die Pasiënt te laat beweeg	87
Samevatting	87
Gevolgtrekkings	88
Bronne	90

Prinsipiële verantwoording

Probleemstelling

Oorganklikheid is een van die algemeenste grammatikale begrippe waarmee taalstudente te doen kry. Of 'n mens nou akademiese en pedagogiese grammatikahandboeke of 'n woordeboek raadpleeg, jy sien oral dat werkwoorde as onoorganklik en oorganklik aangedui word. Tog is dit opvallend dat hierdie algemeen aanvaarde begrip nêrens sistematies in enige akademiese bronne of pedagogiese grammatikas uiteengesit word nie.

'n Mens vra jou dus af wat die semantiese verwantskap tussen sinselemente by onoorganklike en oorganklike werkwoorde is, en daarby watter van die volgende sinne oorganklik is en watter nie:

1. Die man eet die brood;
2. Die man eet van die brood;
3. Die man eet;
4. Die seun prik die ballon;
5. Die ballon bars;
6. Die meisie slaan die branderplankryer;
7. Die meisie slaan aan die branderplankryer;
8. Die meisie slaan na die branderplankryer;
9. Die meisie bewonder die branderplankryer;
10. Die seerowers omring die drenkelinge;
11. 'n Betonheining omring die eiendom;
12. Die tannie kruis haar bene;
13. Die pad kruis die treinspoor;

14. Die pad en die treinspoor kruis mekaar;

15. Die pad en die treinspoor kruis.

Die semantiese beginsels waarop die (on)oorganklikheid van die voorafgaande sinne berus, sal hopelik in die volgende hoofstukke in fokus gebring word.

Doelwit en Werkwyse

As gevolg van die toedrag van sake wat hierbo geskets is, is dit die doelwit van hierdie skripsie om n.a.v. die bestudering van gevestigde en meer onlangse bronne te bepaal hoe die begrip oorganklikheid vir Afrikaanse werkwoorde verstaan moet word.

Benewens algemene agtergrondleeswerk word die volgende gevestigde bronne verken en bespreek: Lyons 1968, 1979, Quirk et. al. 1974, Starosta 1988, Verhaar 1990, Dixon 1991, De Villiers 1975, Ponelis 1979, Botha 1984 en De Stadler 1989.

Benewens die voorgenoemde bronne word die kognitiewe taalkunde se benadering tot die bestudering van oorganklikheid aan die hand van die volgende bronne bestudeer: Lakoff & Johnson 1980, Talmy 1985, Lakoff 1986, Langacker 1987a, 1987b en Langacker 1991.

Afbakening van studieterrein

Die hoofstuk waarin die werkwoorde van Afrikaans volgens die beginsels van die kognitiewe grammatika geklassifiseer word, word om die volgende 2 redes beperk tot die werkwoorde van letterlike gebeure, sodat konseptuele werkwoorde dus buite die bestek van die skripsie val:

1. Min werk is tot dusver in die kognitiewe grammatika gedoen oor konseptuele werkwoorde.

2. Indien Talmy 1985 se bevindinge oor die werkwoorde van letterlike beweging saamgelees word met Lakoff en Johnson 1980, Lakoff 1986 en Langacker 1991, blyk dit dat 'n beduidende deel van die konseptuele

werkwoorde die werkwoorde van letterlike beweging as grondpatroon neem.
Indien dit wel die geval is, sou dit haas onmoontlik wees om konseptuele
werkwoorde sinvol te ontleed voor die werkwoorde van letterlike beweging
eers bestudeer is.

Tipering van die kognitiewe grammatika

Die kognitiewe grammatika as denkstroom

Hoewel dit moeilik is om met sekerheid vas te stel watter die ontstaanstydstip van die kognitiewe grammatika is, kan dit as afsonderlike studiegebied in die taalkunde waarskynlik teruggevoer word na Lakoff & Johnson 1980 waarin die metaforiese grondslag van alledaagse taalgebruik opgeteken is. Lakoff en Johnson se identifisering van uitgebreide reekse ontologiese metafore was moontlik die impetus, of het ten minste saamgeval met die ontnugtering by party grammatici oor die toenemende abstraktheid van die generatiewe grammatika.

Daarby is die verwantskap tussen die kognitiewe grammatika en aanverwante benaderings soos die konseptuele semantiek (Jackendoff 1991), kunsmatige intelligensie en die neurolinguistiek nog nie deur die onderskeie rolspelers uitgemaak nie.

HoofekspONENTE van die kognitiewe grammatika

Weens die maatskaplike omwenteling in die voormalige USSR en Oos-Europa die afgelope dekade of wat is daar nog min bekend oor 'n kognitiewe benadering tot taalstudie in dié gebiede. Gevolglik berus huidige insigte in die kognitiewe grammatika op die prinsipes wat vervat is in Westerse bronne soos Lakoff & Johnson 1980, Talmy 1985, Lakoff 1986, Langacker 1987a, 1987b en 1991.

Algemene beginsels van die kognitiewe grammatika

In hierdie afdeling word die algemene beginsels waarop die kognitiewe grammatika berus kortliks getipeer sonder dat die voorkoms van bepaalde beginsels aan spesifieke bronne gekoppel word.

1. Die mens se taalbeheersing berus op sy algemene simboliseringsvermoë;

2. Hierdie taal- en simboliseringsvermoë word nie beperk tot en beheer deur toegewyde neurologiese modules in die brein nie, maar deur die brein as 'n geheel.

3. Alle aspekte van 'n taalsisteem is direk betekenisdraend (simbolies). Gevolglik kan daar nie abstrakte leksikale en sintaktiese elemente geponeer word om teoretiese probleme te bowe te kom nie.

4. Lekseme kan meer as een betekenis inbegryp. *[rol] = [beweeg] + [dieselfde rigting] + [met eie ewewig as vaste punt]*;

5. Lekseme wat meer as een betekenis inbegryp, kan geparafraseer word sodat hulle betekenis oor verskeie lekseme heen versprei word: *[vermoor] = [opsetlik en sonder rede doodmaak]*;

6. Werkwoorde word as die sentrale predikatiewe momente in sinne beskou wat een of meer entiteite as argumente domineer na gelang van die valensie (verbindingspotensiaal) van elke werkwoord: PREDIKAAT (ARGUMENT), PREDIKAAT (ARGUMENT, ARGUMENT), PREDIKAAT (ARGUMENT, ARGUMENT, ARGUMENT), ens.

7. Entiteite word in die vorm van naamwoorde waargeneem in 'n gedifferensieerde aantal rolverwantskappe [Agent, Pasiënt, Instrument, ens.] in verhouding tot die werkwoord wat hulle domineer.

8. Die struktuur van sintagmas soos:

- naamwoordstukke [NS [lw], ([Tws]), ([AS]), [Subst]],
- setselgroepe [SG [Sts] [NS]],
- adjektiefstukke [AS [Grdwrd], [Adj]], ens.

berus nie op ingebore (innate) en onveranderlike patrone nie, maar kom mettertyd as assosiasies tot stand. Sintagmatiese patrone kan dus geleidelik verander indien bestaande assosiasies onder taalgebruikers vervaag, of indien nuwe assosiasies mettertyd tot stand kom. Voorbeelde hiervan is setselgroepe wat aanvanklik in die Indo-Germaanse tale plekbywoorde was wat in losse assosiasie met lokatiewe

naamwoorde gebruik is, maar wat tydens die deflekteringsproses in dié tale mettertyd as 'n enkele sintagma, die setsgroep, bestendig geraak het,¹ waarna temporele setsgroepe op die patroon van die lokatiewe setsgroepe ontwikkel het.

---

¹ Raadpleeg hieroor Lyons 1979:718-724 se lokalistiese hipotese.

Literatuurverkenning

Inleiding

In hierdie hoofstuk word 'n oorsig gegee van die sieninge wat oor oorganklikheid gehuldig word in 'n aantal Engelse en Afrikaanse grammatikabronne. Die doelwitte van die hoofstuk is eerstens om verskillende grammatici se standpunte kortliks op te som en tweedens om daaruit 'n sintese te maak van standpunte wat versoenbaar is met die kognitiewe grammatika se benadering tot oorganklikheid wat reeds in die vorige hoofstuk opgesom is.

Lyons se benadering tot oorganklikheid

Werkwoordvalensie en oorganklikheid

Volgens Lyons 1968 behels oorganklikheid dat werkwoorde geklassifiseer word volgens die getal nominale waarmee hulle kombineer in 'n sin. Volgens sy klassifikasie is daar eenplekwerkwoorde, tweeplekwerkwoorde en drieplekwerkwoorde. 'n Onoorganklike werkwoord is bv. 'n eenplekwerkwoord, of 'n monovalente werkwoord. 'n Tweeplekwerkwoord, of bivalente werkwoord, is een wat kombineer met 'n subjek en 'n objek. 'n Drieplekwerkwoord, of trivalente werkwoord, is een met twee objekte nl. 'n direkte en 'n indirekte objek.

Lyons 1968: 351 sê dat die tradisionele siening van oorganklikheid, naamlik dat die handeling oorgaan van 'n Doener (actor) na 'n Doelwit (goal), algemeen toepaslik is op tweeplekwerkwoorde.

Lyons 1979: 492 stel sonder dat hy voorbeelde verskaf die standpunt dat nie alle bivalente werkwoorde oorganklik is nie, en verder dat sommige werkwoorde mono-, bi- of trivalent gebruik kan word op grond waarvan hulle as ambivalent gekarakteriseer kan word.

Ergatiwiteit en oorganklikheid

Lyons 1968: 352 wys daarop dat die ergatiewe oorganklikheidspatroon (wat gewoonlik nie met die Indo-Germaanse tale geassosieer word nie) wel as 'n mindere patroon op die onoorganklike sinne van Engels van toepassing is.

Lyons se standpunt nuanseer die tradisionele siening van oorganklikheid wat berus op die die Nominatiewe/ Akkusatiewe² aard van die Indo-Germaanse tale. Die Nominatiewe/ Akkusatiewe kenmerke van dié tale behels dat ten minste die objek van 'n sin gewoonlik deur 'n fleksiemorfeem gemerk word, dat onafhanklike sinne met oorganklike werkwoorde deur 'n SVO³ woordorde gekenmerk word, dat aktiewe sowel as passiewe sinne voorkom, en dat die subjek en objek in passiewe sinne plekke ruil nadat die voormalige subjek vir sy nuwe objekrol deur 'n fleksiemorfeem of setstel gemerk is. In Ergatiewe/ Absolute tale word die subjek as dominante deelnemer in oorganklike sinne morfologies gemerk en die objek ongemerk gelaat, word die subjek in onoorganklike sinne (net soos die objek van oorganklike sinne) ongemerk gelaat, en bestaan die onderskeid aktief x passief nie.

Hoewel die verwantskap tussen die subjek en die werkwoord in Engelse nie grammatikaal gemerk is soos in die erkende Ergatiewe/ Absolute tale nie, beredeneer Lyons die kwessie op semantiese grondslag. Met as vertrekpunt die feit dat ergatiwiteit van 'n Griekse werkwoord afgelei is wat *veroorzaak, tot stand bring* of *skep* beteken, argumenteer hy aan die hand van die onderstaande voorbeelde:

1. The stone moved,
2. John moved,
3. John moved the stone,

dat oorganklike sinne in gevalle soos hierbo uit onoorganklikes afgelei kan word indien ergatiwiteit op die sinsubjekte van toepassing gemaak word. Sin 1 en 2 se werkwoorde is volgens die tradisionele siening as monovalente werkwoorde

---

² Langacker 1987:32-39 en 199: 378-413 gee insiggewende uiteensettings van die Nominatiewe/ Akkusatiewe en Ergatiewe/ Absolute tale.

³ 'n Omvattender tipering sou wees SVO_d, SVO_i, SVO_k, waar die onderskrifsimbole onderskeidelik direkte objek, indirekte objek en komplementobjek aandui.

onoorganklik; sin 3 is as bivalente werkwoord oorganklik. Daar is volgens die ergatiwiteitsbenadering 'n belangrike verwantskap tussen sin 1 en 3. Daarvolgens word die subjek [*the stone*] van die onoorganklike werkwoord in sin 1 die objek van die oorganklike werkwoord in sin 3, terwyl die nuwe ergatiewe subjek [*John*] van sin 3 'n Agent-rol vervul. Dit beteken dat 'n oorganklike sin uit 'n onoorganklike een kan ontstaan. Volgens dié siening is die subjek in werklikheid 'n ergatiewe subjek. Indien onoorganklike sinne werklik ergatief/ absoluut van aard is soos wat Lyons voorstel, is die verdere interpretasie haalbaar dat die subjek van konstruksies met monovalente werkwoorde telkens deur die beskryfde gebeure beïnvloed word in sinne soos [[Subj *die ruit*] *tril/ breek*] of [[Subj *die man*] *sterf/ werk/ slaap*] en dat sulke sinne subjek-oorganklik is.

Operatiewe en faktitiewe werkwoorde

Lyons 1979:491-494 onderskei tussen operatiewe, faktitiewe en operatief-faktitiewe oorganklike werkwoorde. Operatiewe werkwoorde word gebruik wanneer die subjek van die sin 'n Agent is en die objek 'n Pasiënt is wat deur die handeling beïnvloed word. Hy gebruik die onderstaande predikaatlogiese notasies om tussen operatiewe en faktitiewe werkwoorde te onderskei:

BEÏNVLOED (AGENT, PASIËNT) (operatief)	John <u>killed</u> Bill,
PRODUSEER (OORSAAK, GEVOLG) (faktitief)	Excessive drinking <u>killed</u> Bill,
PRODUSEER (AGENT, GEVOLG) (operatief-faktitief)	God <u>created</u> Adam.

Die verskil tussen operatief-faktitiewe werkwoorde en die suiwer operatiewes en faktitiewes lê vir Lyons daarin dat operatief-faktitiewe werkwoorde gebruik word in sinne waar die subjek 'n Agent is, maar waarin die objek 'n resultaatobjek ('n totstandkomende objek) is eerder as 'n Pasiënt.

Werkwoorde van beweging

Lyons 1979:494-500 tipeer onoorganklike en oorganklike werkwoorde van beweging d.m.v. predikaatlogiese notasies wat hy valensieskemata noem.

Onoorganklike werkwoorde van beweging kan volgens dié benadering soos volg voorgestel word:⁴

BEWEEG (ENTITEIT, BRON)

Jan kom van Edinburg af,

BEWEEG (ENTITEIT, DOELWIT)

Jan gaan (na) Edinburg toe.

In die skemas domineer die werkwoord as predikaat die naamwoorde wat tussen die hakies geplaas is. Sulke naamwoorde noem Lyons valensierolle.

Lyons argumenteer verder dat aangesien alle beweging 'n Bron en 'n Doelwit behels, die voorafgaande twee skemata soos volg gekombineer kan word:

BEWEEG (ENTITEIT, BRON, DOELWIT).

Lyons 1979:494 tippeer oorganklike werkwoorde van beweging as operatief-faktitiewe werkwoorde d.m.v. die volgende drie skemata:

PRODUSEER (AGENT, (BEWEEG (ENTITEIT, BRON)))

PRODUSEER (AGENT, (BEWEEG (ENTITEIT, DOELWIT)))

PRODUSEER (AGENT, (BEWEEG (ENTITEIT, BRON, DOELWIT)))

Lyons 1979:511 verklaar dat die subjek wat saam met die meeste aktiewe oorganklike werkwoorde gebruik word, 'n menslike Agent is. Hy kom dan tot die gevolgtrekking dat in soverre oorganklikheid en kousaliteit met beweging in verband gebring kan word, verteenwoordig oorganklikheid beweging vanaf 'n Bron na 'n Doelwit. Dié benadering verklaar volgens Lyons die siening onder sommige (ongenoemde) vakkundiges dat die Agent (as sinsubjek) uit kommunikatiewe oorwegings vooropgestel word. Lyons voeg dan by dat dit ook 'n natuurliker kognitiewe vertrekpunt is om oorganklike werkwoorde met beweging in verband te bring.

---

⁴ Lyons se voorbeeldsinne is onvolledig en kripties. Gevolglik word Afrikaanse, aangepaste voorbeelde verskaf.

Evaluering van Lyons se sienings oor oorganklikheid

Lyons 1968 se siening dat oorganklikheid bepaal word deur die aantal nominale wat daarmee saam gebruik word in 'n sin, en dat die aantal nominale wat gebruik word, berus op die valensiepotensiaal van die werkwoord, lê die grondslag vir 'n predikaatlogiese benadering tot oorganklikheid. Sy formulering van die tradisionele benadering tot oorganklikheid in terme van 'n Doener en 'n Doelwit toon dat die tradisionele benadering ten minste in embrioniese vorm versoenbaar is met die rolgrammatika waar nominale as semantiese rolle gesien word. Lyons se siening oor die ergatiewe grondslag van uitings soos [*the stone moved*], [*John moved*] en [*John moved the stone*] is versoenbaar met 'n benadering waarvolgens nominale op grond van hulle semantiese rolle in uitings ontleed kan word.

Lyons 1979 se siening dat die predikaatlogiese skemata vir onoorganklike en oorganklike werkwoorde van beweging onderskeidelik tot die volgende twee skemas gereduseer kan word:

BEWEEG (ENTITEIT, BRON, DOELWIT)

PRODUSEER (AGENT, (BEWEEG (ENTITEIT, BRON, DOELWIT)))

is egter in verskeie opsigte problematies. Die eerste beswaar teen die bandering is dat argumente binne 'n predikaatlogiese skema net behoort te staan vir naamwoorde wat werklik in 'n uiting voorkom. Op dié grondslag kan die eerste skema net betrekking hê op uitings waarin al drie valensierolle, die bewegende entiteit, die bron en die doelwit, voorkom soos in die sin [[_{Bwgnde Ent} *die seun*] *draf* [_{Bron} *van Kaapstad af*] [_{Doelwit} *tot in Johannesburg*]]. 'n Tweede beswaar is dat oorsaaklikheid (kousaliteit) 'n beter predikeringsgrondslag as totstandkoming (produsering) bied om die oorganklike werkwoorde van beweging te tipeer:

Die eerste vier skemata hieronder sou gevolglik meer gepas wees vir die onoorganklike werkwoorde van beweging, en die daaropvolgende vier vir die oorganklikes:

BEWEEG (ENTITEIT)

Jan kom/ loop/ ry perd

BEWEEG (ENTITEIT, BRON)

Jan kom/ loop/ ry perd van Edinburg af

BEWEEG (ENTITEIT, DOELWIT)

Jan gaan/ loop/ ry perd (na) Edinburg toe

BEWEEG (ENTITEIT, BRON, DOELWIT)

Jan gaan van London af (na) Edinburg toe

VEROORSAAK (BEWEEG (AGENT, PASIËNT))

Jan neem/ dra/ vat/ karwei/ vervoer die kos

VEROORSAAK (BEWEEG (AGENT, PASIËNT, BRON))

Jan bring/ neem/ dra/ vat/ karwei/ vervoer die kos van die saal af

VEROORSAAK (BEWEEG (AGENT, PASIËNT, DOELWIT))

Jan bring/ neem/ dra/ vat/ karwei/ vervoer die kos na die picknickplek toe

VEROORSAAK (BEWEEG (AGENT, PASIËNT, BRON, DOELWIT)))

Jan bring/ / dra/ vat/ vervoer die kos van die saal af na die picknickplek toe

Lyons 1979 se waarneming dat die subjek wat saam met die meeste aktiewe oorganklike werkwoorde gebruik word, 'n menslike Agent is, bevat in embrioniese vorm die insig van die kognitiewe grammatici dat meer as een semantiese rol aan 'n subjek of objek verbonde kan wees, en waarskynlik ook die insig dat die semantiese

rolle verbonde aan die subjek of objek op 'n skaal van prototipiesheid of atipiesheid georden kan word. Lyons 1979 se siening dat oorganklikheid en kousaliteit gesien kan word as beweging vanaf 'n Bron na 'n Doelwit, asook sy waarneming dat dit 'n natuurlike kognitiewe vetrekpunt is om oorganklikheid so te benader, sluit aan by Lakoff en Johnson 1980 se identifisering van beweging as ontologiese metafoor vir oorganklikheid.

Quirk et. al. se benadering tot oorganklikheid

Quirk et. al. 1974:38 se benoeming van oorganklike werkwoorde as oorganklik (transitive), dubbeloorganklik (ditransitive) en en kompleksoorganklik (complex-transitive) kom ooreen met Lyons se benadering waarvolgens oorganklike werkwoorde as monovalent, bivalent en ambivalent gereken kan word.

Quirk et. al. 1974:343 identifiseer onoorganklike konstruksies as dié wat nie deur 'n verpligte element (obligatory element) gevolg word nie, en oorganklikes as dié wat deur 'n direkte objek (O_d) gevolg word. Wat die verpligte element sou wees, blyk egter nie uit hulle bespreking nie. Quirk-hulle maak op dié punt ook geen melding van indirekte voorwerpe of objekskomplemente m.b.t. oorganklikheid nie, hoewel hulle onmiddelik daarna die afkortings van indirekte objekte, en objekskomplemente as O_i en C_o gee. Uit Quirk et. al. 1974:349 waar hulle die kriteria vir komplemente gee, blyk dit dat hulle dié sinselement nie met oorganklikheid in verband bring nie. Breedweg gestel benader Quirk et. al. 1974:350-357 die verskillende tipes naamwoorde wat in uitings voorkom as bepaalde semantiese rolle en noem die Agent, Geaffekteerde, Ontvanger en Attribuuat as prominente rolle.

Hulle identifiseer die Agent as die mees tipiese rol verbonde aan die subjek, die Geaffekteerde as die mees tipiese funksie (function) van die objek en die Ontvanger as die mees tipiese funksie van die indirekte objek.

Ten opsigte van die Attribuuat onderskei hulle twee subtypes, naamlik die Huidige Attribuuat (Current Attribute) soos in [*hy het die kos* [Huidige Attribuuat *koud*] *geëet*], en die Resulterende Attribuuat (Resulting Attribute) soos in [*hulle het hom* [Huidige Attribuuat *tot president*] *verkies*].

Quirk et. al. 1974:352 redeneer dat die Geaffekteerde in die geval van onoorganklike konstruksies die subjek, en in die geval van oorganklike konstruksies die objek is soos in:

S_{affected}   V   S_{agent/instr}   V   O_{affected}
 The door opened   John/ the key opened the door

Daarbenewens onderskei hulle ook die Ontvangende subjek (recipient subject) soos in [*his son has/ owns/ possesses the radio*]⁵, die Lokatiewe objek soos in [*he walked the streets*] en die Totstandkomende (effected) objek soos in [*Baird invented television*].

Evaluering van Quirk et.al. se sienings oor oorganklikheid

Soos Lyons neem Quirk et. al. die aantal naamwoorde wat saam met 'n werkwoord in 'n sin gebruik word as sy basiese benadering tot oorganklikheid. Hulle omskrywing van onoorganklike werkwoorde as dié wat nie deur 'n verpligte element gevolg word nie, impliseer dat oorganklike werkwoorde wel deur verpligte elemente gevolg moet word. Verder laat hulle woordkeuse 'verpligte element' die moontlikheid oop dat ook weglaatbare setselgroepe sulke werkwoorde oorganklik maak, en dus dat sulke werkwoorde as setselwerkwoorde, en die setselgroepe as setselgroepobjekte gereken moet word.

Starosta se benadering tot oorganklikheid

Leksikusgrammatika

Starosta 1988 se grammatikabeskrywing benut elemente van die rolgrammatika in reaksie teen die toenemende abstraktheid van die generatiewe grammatika, spesifiek die Government and Binding model, oftewel die X-balk model wat op daardie tydstip aan die orde van die dag was. Starosta maak daarteen beswaar dat sintagmas soos Naamwoordstuk en Setselgroep vervang word deur sintaktiese abstraksies sonder leksikale verteenwoordiging (en semantiese inhoud) soos C structure (conceptual structure), INFL (inflection), COMP X'', COMP X' en COMP X (complementizer

⁵'n Toepasliker voorbeeld sou wees [*his son accepted/ bought/ got/ received a radio*].

X'', ens.). Dié strukture is om teoretiese redes in die generatiewe grammatika geponeer om die hiërargies veelvlakkige binêre patroon van konseptuele strukture (C structures) met sinne te laat klop.

In hooftrekke lê die oplossing vir die toenemende abstraktheidsgraad van die generatiewe taalkunde vir Starosta in sy eie generatiewe model, die Leksikasmusgrammatika, wat die volgende kenmerke vertoon:

1. Grammatika het 'n modulêre grondslag waarvolgens die leksikon, oortolligheidsreëls, subkategoriseringsreëls, fleksie-oortolligheidsreëls lineêr georden is om ten volle gespesifiseerde leksikale items te lewer wat op hulle beurt weer kombineer om ten volle gespesifiseerde sintagmas (phrases) en sinne te vorm.
2. Geen abstrakte grammatikale elemente soos C, INFL of COMP word toegelaat nie.
3. Met uitsondering van naamwoordstukke (NS'e) en setselgroepe (SG'e) word geen hiërargies veelvlakkige sintagmas toegelaat nie, wat daarop neerkom dat sintagmas soos Werkwoordstuk (WS) en Werkwoordstukkern (WSK) ontoelaatbaar is.
4. Die semantiese rolle Doener (Actor), Agent, Pasiënt, Onderganer, Lokatiewe Bron en Lokatiewe Doelwit word gebruik.
5. Die binêre merkers + en -, die logiese impliseringsimbool $\supset$, onderskrifsimbole soos $\dot{\cdot}$ en $\ddot{\cdot}$, asook die alfanotasiesimbole α, β, χ en δ ... word deurgaans in rolrame (case frames) aangewend om verbande te lê tussen aaneenliggende lekseme in sinne.

Die oplossing vir die abstraktheidsprobleem van die generatiewe grammatika lê vir Starosta dus daarin dat sinne en sintagmas eenvlakkig gehou word. Daarvoor gebruik hy verbandleggende simbole soos in vyf hierbo. Om veelvlakkige hiërargiese strukture te voorkom, behels Starosta se benadering dat die rolrame vir elke naamwoord in die sin, asook die kenmerkbeskrywing vir die werkwoord, benewens

die lekseem se eie betekenis, ook stipuleer watter lekseme weerskante van hom voorkom.

Oorganklikheid

Starosta 1988:137-138 benader oorganklikheid volgens die pasiëntsentraalheids-hipotese. Volgens dié benadering is die Pasiënt die sentrale rol in die rolgrammatika aangesien dit as die objek van oorganklike konstruksies sowel as die subjek van onoorganklike konstruksies gereken word, ongeag van die graad van aktiefheid (animicity) of willekeurigheid (intention) wat in die uiting vervat is. Naas die Pasiënt is die Agent die tweede mees prominente rol in die sentrale oorganklike konstruksies waar die Agent die handeling inisieer wat die Pasiënt beïnvloed.

Benewens die voorgenoemde oorganklikheidspatroom bespreek Starosta enkele ander tipes oorganklikheid wat op tale soos Engels en Afrikaans betrekking het. Vorme wat nie op Engels en Afrikaans betrekking het nie, word daar gelaat:

1. Oorganklikheid waarby kognaatobjekte betrokke is. In sulke gevalle kan sekere onoorganklike konseptuele werkwoorde (verbs of cognition) oorganklik gemaak word deur die gebruik van deverbiale nominale soos in $[[_{Ag} John] [_{Woonoor} dreamed] about Sue] \times [[_{Ag} John] [_{Woor} dreamed] [_{Kognaatobj.} a beautiful dream] about Sue]$.

2. Oorganklikheid waarby volgens Starosta se benadering pseudo-onoorganklike werkwoorde 'n referensiële Pasiënt vereis soos in $[It seems [_{Sn}^2 = Referensiële Pas. that John wants the job]$.

3. Oorganklikheid waarby 'n sekondêre rol (outer case relation) soos 'n indirekte objek vasgevang word ('in the same way that an atom may capture a free electron or a planet may capture an asteroid as a new satellite') sodat dit tussen die werkwoord en die direkte objek gebruik word soos in $[Lassie caught [_{Do} a rabbit] [_{IO} for us]] \times [Lassie caught [_{IO} us]] [_{Do} a rabbit]$.

Evaluering van Starosta se sienings oor oorganklikheid

Starosta se benadering is reaktief en teen dié tyd ewe gedateer as die weergawe van die generatiewe grammatika waarteen hy in die middeltagtigerjare gereageer het. Hoewel hy elemente van die rolgrammatika benut, word die leksikale inskrywings wat hy voorstel, so beperk deur oortolligheidsreëls, reëlordeningskonvensies en ander generatiewe meganismes dat hulle nie veel nut het vir 'n hedendaagse beskrywing van oorganklikheid nie.

Verhaar se benadering tot oorganklikheid

Grade van onoorganklikheid

Verhaar 1990 stel die standpunt dat sommige werkwoorde wat tradisioneel as onoorganklik gereken word op 'n oorganklikheidsklien 'n soort tussenkategorie vorm tussen die ten volle onoorganklike en oorganklike werkwoorde. Hy onderskei met die begrippe aktief, statics en ergatief as vertrekpunt by die tradisionele onoorganklike werkwoorde tussen die prototipiese Doener-onoorganklike werkwoorde soos [*run*, *work*, *talk*] en [*swim*] wat 'n hoë graad van onoorganklikheid het, en die prototipiese Onderganer-onoorganklike werkwoorde soos [*fall*, *melt*] en [*pass out*] wat 'n laer graad van onoorganklikheid het.

Verhaar 1990:98-109 verwys na morfologiese en leksikale markerings by 'n verskeidenheid tale om die verskille in grade van oorganklikheid te motiveer soos byvoorbeeld die onderstaande sinne (op. 105) uit Nederlands en Deens:

	Meer onoorganklik	Minder onoorganklik
<i>Nederlands</i>	Ik <u>heb</u> geslapen	Ik <u>ben</u> ingeslapen
	Ek het geslaap	Ek het aan die slaap geraak
<i>Deens</i>	Jeg <u>har</u> siddet	Jeg <u>er</u> kommet

Ek het gesit

Ek het gekom

Op Afrikaans toegepas, beteken Verhaar se siening dat onoorganklike werkwoorde waarvan die subjek 'n nie-belewende entiteit is, of waarvan 'n belewende subjek onwillekeurig iets doen, meer onoorganklik is as onoorganklike werkwoorde waarvan 'n belewende subjek iets willekeurig doen:

Meer onoorganklik

Minder onoorganklik

Onwillekeurige gebeure

Willekeurige gebeure

Nie-belewende Subj.   die klip lê in die pad

Belewende Subj   die man val in die pad   die man val plat in die pad

Evaluering van Verhaar se sienings oor oorganklikheid

Myns insiens is Verhaar se argumente oor grade van (on)oorganklikheid nie geldig nie. Hy lê verkeerdlik 'n implisiete verband tussen willekeurigheid en oorganklikheid. 'n Doelbewuste onoorganklike handeling is nie minder onoorganklik as 'n onbewuste een nie. Daarby hou die leksikale verskille by die werkwoorde in sy Nederlandse en Deense voorbeelde eerder met beweging as met grade van oorganklikheid verband.

Dixon se benadering tot oorganklikheid

Semantiese rolle en oorganklikheid

Dixon 1991 neem die semantiek as vertrekpunt in sy uiteensetting van die Engelse grammatika. Dixon 1991:9 identifiseer die werkwoord as die kern (center) van 'n klous. As predikaat domineer dit naamwoorde in allerlei semantiese rolle. Dixon 1991:10 beweer dat daar altesame veertig of vyftig sulke semantiese rolle onderskei moet word. So byvoorbeeld vereis GEE-werkwoorde die rolle Gewer, Gawe en Ontvanger, en AFFEKTEER-werkwoorde die rolle Agent, Manip en Teiken, waar die

Manip enige werktuig, vanaf 'n klip tot 'n lasergeweer is wat deur die Agent gemanipuleer word om die Teiken te beïnvloed.

Dixon 1991:11 se siening van oorganklikheid is dat daar twee breë klasse werkwoorde is, naamlik onoorganklike werkwoorde wat net een semantiese rol vereis, en oorganklikes wat twee of meer semantiese rolle vereis. Die semantiese rolle wat Dixon aan onoorganklike en oorganklike werkwoorde toeken, kan soos volg voorgestel word:

Saam met onoorganklike werkwoorde: S - onoorganklike subjek

Saam met oorganklike werkwoorde: A - oorganklike subjek, en

O - oorganklike objek

Dixon se ingesteldheid teenoor grammatikabeskrywing in die algemeen en oorganklikheid in die besonder blyk die beste uit sy eie formulering: 'If a verb has only one role, at the semantic level, then it must be mapped onto S relation, at the syntactic level. Some of the roles in S slot can control the activity in which they are involved (e.g. *walk*, *speak*) but other S roles exercise no control (e.g. *break*, *die*, *grow*). If a verb has two or more roles, one will be mapped onto A and another onto O.' Daar sal tydens die evaluering van Dixon se bydrae teruggekom word na sy benadering soos wat dit uit dié aanhaling blyk.

Werkwoordklasse

Dixon 1991:94-204 groepeer werkwoorde op grond van semantiese en sintaktiese kenmerke in primêre en sekondêre leksikale klasse. Die primêre werkwoorde kom hoofsaaklik ooreen met die tradisionele klas hoofwerkwoorde, terwyl die sekondêre werkwoorde hoofsaaklik modale werkwoorde en modaalagtige werkwoorde is.

Dixon verdeel die primêre en sekondêre werkwoorde onderskeidelik in A en B subtypes. Binne elk van dié twee klasse onderskei hy verdere reekse subklasse en subsubklasse waarvan sommige werkwoorde oorganklik en ander onoorganklik is. Aangesien die sekondêre werkwoorde nie op die studie van oorganklikheid betrekking het nie soos wat dit in hierdie ondersoek gedemarkeer is, word hulle daar gelaat.

Hoewel Dixon dit om die een of ander rede nie so stel nie, verwys sy tipe A primêre werkwoorde na letterlike gebeure en sy tipe B primêre werkwoorde na konseptuele gebeure. Tipes A primêre werkwoorde, die werkwoorde van letterlike gebeure, vereis konkrete nominale in die verskillende semantiese rolle terwyl tipe B primêre werkwoorde, die werkwoorde van konseptuele gebeure, saam met konkrete nominale of naamwoordsinne gebruik word. Aangesien die werkwoorde van konseptuele gebeure nie in hierdie fase van die ondersoek na oorganklikheid betrek word nie, word ook hulle daar gelaat en word net Dixon se benadering tot primêre tipe A werkwoorde verder bespreek.

Die vernaamste subkategorieë van Dixon se primêre tipe A werkwoorde is onoorganklike sowel as oorganklike werkwoorde van Beweging en Rus, Affekteringswerkwoorde, Gee-werkwoorde, werkwoorde van die Lyflike funksies, werkwoorde van Weersgesteldheid asook verskeie mindere subkategorieë soos Kompetisiewerkwoorde, Sosiale Kontrakwerkwoorde, Gebruikswerkwoorde en Gehoorsamingswerkwoorde.

Evaluerings van Dixon se sienings oor oorganklikheid

'n Groot wins van Dixon se benadering is dat hy werkwoorde van beweging en rus as verbandhoudende leksikale kategorieë benader. Bepaalde aspekte van sy werkwoordindeling is egter problematies. Dit is byvoorbeeld onduidelik waarom 'n werkwoord van beweging soos [*shake*] saam met werkwoorde soos [*run*, *walk*] en [*jog*] in sy RUN-subtipe geklassifiseer is, aangesien [*run*, *walk*] en [*jog*] verwys na 'n entiteit wat willekeurig met stabiele ewewig beweeg, maar [*shake*] daarenteen verwys na 'n entiteit wat onwillekeurig aan die hand van 'n ander entiteit met onstabiele ewewig beweeg. 'n Werkwoord soos [*shake*] hoort dus eerder saam met werkwoorde soos [*jerk*, *pull*] en [*push*] in 'n ander kategorie tuis. 'n Soortgelyke beswaar geld vir [*wriggle*] as lid van die RUN-subtipe omdat dié werkwoord verwys na 'n entiteit wat sy lyf onrustig beweeg terwyl dit op dieselfde plek bly, sodat dit op semantiese gronde dus eerder saam met werkwoorde soos [*fidget*] en [*fumble*] in dieselfde leksikale kategorie tuishoort. Nog tientalle voorbeelde van soortgelyke

problematiese klassifiserings in 'n hele aantal van sy ander subtypes kan uitgewys word.

'n Ewe groot probleem met Dixon se benadering is die meganistiese manier waarop hy grammatikabeskrywing benader, veral aangesien hy dit in sy boek se titel stel dat hy 'n nuwe benadering tot Engelse grammatikabeskrywing volgens semantiese beginsels volg. Om soos hy doen, te sê dat 'n onoorganklike werkwoord in die S gleuf ingepas moet word (mapped into), en 'n oorganklike werkwoord in die A en O gleuwe, kan beswaarlik as genuanseerde grammatikabeskrywing gereken word.

De Villiers se benadering tot oorganklikheid

De Villiers 1975 onderskei t.o.v. oorganklikheid en onoorganklikheid 'n verskeidenheid werkwoorde, asook naamwoorde in verskillende semantiese rolle wat saam met dié werkwoorde gebruik word.

Oorganklike werkwoorde as gemerkte patroon en onoorganklike werkwoorde as ongemerkte patroon

Volgens De Villiers 1975:174 behels oorganklikheid dat oorganklike werkwoorde 'n eksplisiete of implisiete objek⁶ veronderstel, terwyl onoorganklikes geen objek veronderstel nie. Hy voeg aan die hand van 'n onduidelik geïdentifiseerde Lyons-bron by dat die verskil tussen oorganklike en onoorganklike werkwoorde nie 'n absolute of komplementêre teenstelling is nie, maar 'n teenstelling waarin oorganklike werkwoorde die gemerkte en onoorganklike werkwoorde die ongemerkte vorm verteenwoordig en dat onoorganklike werkwoorde as ongemerkte patroon⁷ 'n meer algemene betekenis het soos wat blyk uit die volgende voorbeelde wat hier verskaf word: [[Subj *die man*] [Wonoor *eet*]] x [[Subj *die man*] [Woor *eet*] [Obj *die kos/ die rosyne/ die sop*]]. In dié voorbeelde impliseer die oorganklike patroon 'n verskeidenheid spesifieke maniere waarop daar geëet word, byvoorbeeld [*kos*] met die vingers of met

⁶Die terme subjek en objek word in hierdie skripsie gebruik met verwysing na naamwoordfunksies wat in Afrikaanse grammatikabronne gewoonlik die onderwerp en voorwerp genoem word.

⁷Hoewel De Villiers 1975 dit nie uitspel nie, verwys gemerktheid in dié verband na die patroon dat die objek by nomenatiewe-akkusatiewe tale deur 'n akkusatiewe morfeem of deur sy postverbale posisie gemerk word.

'n lepel, [*rosyne*] met die vingers en [*sop*] met 'n lepel. Die onoorganklike werkwoord [*eet*] hou daarenteen geen implikasies in van hoe die handeling uitgevoer word nie.

De Villiers stel dit verder dat oorganklike werkwoorde as 'n klas met duidelike kenmerke behandel kan word, terwyl die oonoorganklikes 'n klas met sulke heterogene tipes is dat hulle eintlik net as 'n klas gereken kan word omdat hulle almal met die oorganklike werkwoorde kontrasteer. Tog lys De Villiers 1975:176 onder die opskrif Onoorganklike werkwoorde net drie tipes uit die 'heterogene tipes onoorganklike werkwoorde.'

1. Gesegdes sonder 'n komplement: die kinders speel.
2. Gesegdes met een komplement: Hy kyk na hulle.
3. Passiewe gesegdes: Oor dié saak is te lank geswyg.

Mediale werkwoorde

De Villiers 1975:175 bespreek die sintaktiese patroon waar die objek van 'n oorganklike konstruksie ook as die subjek van die onoorganklike konstruksie gebruik kan word, of soos hy dit stel, die patroon van mediale werkwoorde waar dieselfde werkwoord oorganklik of onoorganklik gebruik kan word soos in:

Hy versprei die tyding, en

Die tyding versprei.

Waar Lyons 1968, Quirk et. al. 1974 en Starosta 1988 die patroon uit 'n naamwoordelike oogpunt benader, benader De Villiers dit uit 'n werkwoordelike oogpunt. Lyons 1968:352 identifiseer dit as 'n ergatiewe patroon waar 'n ergatiewe subjek uit 'n objek kan ontstaan. Starosta 1988:137-138 bring die patroon in verband met die pasiëntsentraalheidshiptese waarvolgens die Pasiënt as die sentrale semantiese rol gesien word omdat dit die objek in oorganklike konstruksies sowel as die subjek in onoorganklike konstruksies kan wees. Quirk et. al. 1974:352 bring die

patroon ook in verband met 'n semantiese rol wat hy die Geaffekteerde noem, omdat dieselfde entiteit die geaffekteerde objek of die geaffekteerde subjek kan wees.

Refleksiewe werkwoorde

De Villiers 1975:177 bespreek die refleksiewe werkwoorde (die verpligtend wederkerende konstruksie) wat gekenmerk word deur die aanwesigheid van 'n verpligte objek wat dieselfde referent het as die subjek soos wat blyk uit die onderstaande aangepaste voorbeelde:

Hy _i skaam hom _i	*Hy _i skaam jou _j
Die leerling _i vergis hom _i	* Die leerling _i vergis my _j
Die dogtertjie _i verslaap haar _i	*Die dogtertjie _i verslaap jou _j

De Villiers redeneer dat die objek uit 'n logiese oogpunt oortollig is omdat dit bepaal word deur watter subjek ook al gebruik word, met die gevolg dat almal weet watter objek op die geselekteerde subjek moet volg:

Die dogtertjie_i verslaap [_{wdk v_{nw} i} _____]

Hieruit lei De Villiers af dat die refleksiewe werkwoorde 'byna soos onoorganklike werkwoorde' is in weerwil daarvan dat hulle 'n verpligte objek vereis, omdat so 'n objek 'geen nuwe inligting gee nie.'

Mutatiewe mediale werkwoorde

De Villiers 1975:180-183 se mutant is 'n lewende of lewelose voorwerp wat van plek of toestand verander in oorganklike sowel as onoorganklike konstruksies. Die betrokke werkwoord noem hy die mutatiewe mediale werkwoord omdat dit oorganklik of onoorganklik gebruik kan word sodat die subjek of objek die mutant kan wees soos in:

Jan het die ruit gebreek.

Die ruit het gebreek.

Onpassiveerbare oorganklike werkwoorde

De Villiers 1988:184-185, 192-193 identifiseer 'n groepie oorganklike werkwoorde wat nie soos die meeste oorganklikes in die passiewe konstruksie gebruik kan word nie, naamlik [*het, besit, kry, bevat, weet, behels*] en [*hou*] soos in:

Hy het geen eiendom nie

*Geen eiendom word deur hom gehê nie

Hierdie koffie bevat kafeïen

* Kafeïen word deur die koffie bevat

De Villiers skryf die onpassiveerbaarheid van hierdie werkwoorde daaraan toe dat hulle 'geen handeling aandui nie, maar 'n genitief- of lokatiewe verhouding.'

Usurpatie

Onder die term usurpatie bespreek De Villiers 1975:186-187 'n gebruikspatroon wat die grens tussen oorganklikheid en onoorganklikheid laat vervaag omdat 'n entiteit wat normaalweg nie as 'n subjek geraken word nie die grammatiese funksie van subjek usurpeer (oorneem) soos in:

Die skoene loop lekker.

Die boek lees lekker.

Die pad ry stamperig.

Naamwoordrolle

De Villiers 1975:178-181 formuleer vir oorganklike sowel as onoorganklike konstruksies die volgende naamwoordrolle (semantiese rolle) met verskeie ongeïdentifiseerde bronne van Fillmore en een van Chafe as vertrekpunt:

Doener (Fillmore se Agent): 'die rol wat 'n lewende wese as oorsaak van handeling speel.'

Betrokkene (Fillmore se Counter-Agent): “‘n lewende wese of lewenslose ding wat as nie-doener by ‘n handeling of gebeurte betrokke is.’

Mutant (Fillmore se Object): ‘die ... veranderende of veranderde ... lewende wese of lewenslose ding wat verander van plek of toestand volgens die betrokke werkwoord.’

Resultaat (Fillmore se Result): geen definisie word verskaf nie.

Instrument (Fillmore se Instrument): geen definisie word verskaf nie.

Lokatief (Fillmore se Source en Goal, en Chafe se Location): geen definisie word verskaf nie.

Ondervinder (Fillmore se Experiencer): geen definisie word verskaf nie.

Belanghebbende (Chafe se Beneficiary): ‘dui aan dat die rolspeler iets het of verkry.’

Evaluering van De Villiers se sienings oor oorganklikheid

De Villiers 1975 bespreek oorganklikheid in terme van bepaalde rolle (die Betrokkene, die Resultaat, die Mutant, die Belanghebbende, die Lokatief en die Ondervinder) wat eksplisiet voorkom in die objeksposisie. Gevalle waar daar ‘n geïmpliseerde objek voorkom, beskou hy ook as oorganklik.

De Villiers se hantering van onoorganklike werkwoorde is problematies omdat hy ‘n heterogene verskeidenheid van hulle in die vooruitsig stel, terwyl hy net drie onoorganklike patrone bespreek, naamlik gevalle waar net ‘n naamwoordrol in die subjekposisie saam met die werkwoord voorkom, gevalle waar daar benewens die subjek ook nie-objeksrolle voorkom soos die Betrokkene soos in [*hy kyk na hulle*], die Belanghebbende soos in [*die plaas behoort aan haar*], die Lokatief soos in [*ons woon in Prieska*], en laastens passiefsinne wat uit onoorganklike aktiewe sinne afgelei word soos in [*oor dié saak is te lank geswyg*] wat afgelei is van [*(iemand) het te lank geswyg oor dié saak*].

Ook sommige van De Villiers se naamwoordrolle lewer probleme op. Hy kom byvoorbeeld nie daarby uit nie om te verklaar watter naamwoordrol aan die subjek verbonde is in gevalle van usurpatie soos in [*die schoone loop lekker*]. Daarby is die

onderskeide wat hy tussen die Mutant en die Betrokkene tref nie altyd duidelik nie. Gegewe sy omskrywing dat die Mutant 'n entiteit kan wees wat van plek of toestand verander, is dit onduidelik hoekom [*die klip*] in [*hy roer nie die klip nie*] op p. 182 as 'n Mutant gereken kan word. Indien 'n mens aanvaar dat 'n gewonde persoon ná die handeling 'n liggaamlike verandering of 'n verandering van gemoedstoestand ondergaan, is dit onduidelik waarom [*hom*] in [*die mes het hom net effens gewond*] as die Betrokkene gereken word en nie as die Mutant nie.

Ponelis se benadering tot oorganklikheid

Die sin as onderwerp en gesegde

Ponelis orden die leksikale en sintagmatiese elemente van onafhanklike sinne (Sn¹) en afhanklike sinne (Sn²) volgens die tradisionele tweedeling onderwerp en gesegde: [Sn¹ [Odw *die man*] [Gesegde *eet die kos soggens op die stoep*]] en [Sn² dat [Odw *die man*] [Gesegde *die kos soggens op die stoep eet*]].

Die gesegde tipeer hy formeel as die werkwoordstuk van die sin: [Gesegde = WS *eet die kos*]].

Elemente van die werkwoordstukkern

Die WS bestaan uit die werkwoordstukkern, die onweglaatbare sintagma van 'n sin [WSK *eet die kos*] plus verskeie weglaatbare sintagmatiese elemente, naamlik die medewerkwoord en adjunkte: [WS [MW *sal*] [Tydadjunk *soggens*] [WSK *die kos eet*] of [WS [WSK *eet die kos*] [Plekadjunk *op die stoep*]].

Die kerngedeelte van die werkwoordstuk, die werkwoordstukkern, tipeer Ponelis as een van die volgende 7 konstruksies:

1. Die onoorganklike hoofwerkwoord op sy eie: [WSK [Wonoor *slaap*]];
2. 'n Oorganklike werkwoord plus 'n direkte objek: [WSK [Woor *eet*] [NS^{do} *die kos*]],

3. 'n Oorganklike werkwoord plus 'n direkte objek en 'n indirekte objek: [WSK [Woor *gee*] [NS^{do} *die kos*] vir [NS^{io} *die kind*]];
4. 'n Oorganklike werkwoord plus 'n objeksbysin: [WSK [Woor *glo*] [NS^{do} = Sn² *hy sal kom*]];
5. 'n Oorganklike setselwerkwoord plus 'n setselgroepobjek: [WSK [Woor *slag*] [SG *onder* [NS^{do} *die hoenders*]]];
6. 'n Oorganklike werkwoord plus direkte objek plus 'n komplement: [WSK [Woor *verf*] [NS^{do} *die tafel*] [Komplement *blou*]];
7. 'n Koppelwerkwoord wat aangevul word deur persoonlike voornaamwoord en 'n oorganklike adjektiefstuk: [WSK [Wkop *is*] [AS^{oor} [NS^{io} *hom*] [Adj *dankbaar*]]].

Oorganklikheid

Met die predikaatlogika as vertrekpunt tipeer Ponelis die onoorganklike konstruksie as 'n eenplekpredikaat PREDIKAAT (ARGUMENT) waar die argument as subjek gerealiseer word, en die oorganklike konstruksie as 'n tweeplekpredikaat (dubbelargumentpredikaat) PREDIKAAT (ARGUMENT, ARGUMENT) waar die argumente sintakties as subjek en objek gerealiseer word.

Ponelis 1979:198 stel dit dat die semantiese grondslag van oorganklikheid behels dat 'n handeling van een argument af oorgaan na 'n ander een en dui aan dat die argument waarop die handeling oorgaan 'n objekснаamwoordstuk of 'n vaste (voor)setselgroep kan wees soos in [*hy* [Woor *eis*] [NS^{do} *beter behandeling*]] of [*hy* [Woor *dring aan*] [SG *op* [NS^{do} *beter behandeling*]]].

Tipes onoorganklike en oorganklike werkwoorde

Ponelis 1979:197-238 onderskei, behalwe vir die koppelwerkwoord waar oorganklikheid nie ter sprake kom nie, 5 breë tipes hoofwerkwoorde, elk met onoorganklike sowel as oorganklike subklasse, naamlik:

1. (Gewone) onoorganklike en oorganklike werkwoorde,
2. Onoorganklike en oorganklike (voor)setselwerkwoorde,
3. Onoorganklike en oorganklike wederkerende werkwoorde,
4. Onoorganklike en oorganklike ervaringswerkwoorde,⁸
5. Onoorganklike en oorganklike deeltjiewerkwoorde.

(Gewone) onoorganklike en oorganklike hoofwerkwoorde

Die gewone onoorganklike en oorganklike werkwoorde behels uit die oogpunt van werkwoordleksikalisering enkelleksemige werkwoorde soos [*slaap*] en [*skiet*], en daarnaas groepwerkwoorde (meerleksemige werkwoorde) wat as 'n saamgestelde predikaat gereken word. Hoewel daar by die groepwerkwoorde op die oog af nog afsonderlike werkwoorde en objektsnaamwoordstukke bestaan, is hulle semanties besig om tot 'n enkele meerwoordlekseem te vergroei. Groepwerkwoorde kan gewoonlik deur 'n eenleksemige werkwoord vervang word: [*'n gebed doen*] en [*bid*] of [*bewys lewer*] en [*bewys*]. Die werkwoordstam en naamwoordstuk kan deur 'n adjektiefstuk van mekaar geskei word: [*lewer* [*as absoluut onomstootlike*] *bewyse*]. Dit dui waarskynlik aan dat die proses van vergroeiing nog nie afgehandel is nie. Sommige van die groepwerkwoorde kan ook nie deur so 'n enkelleksemige werkwoord vervang word nie: [*amok maak*] en [*verslag lewer*].

Sowel die eenleksemige werkwoorde as die groepwerkwoorde kan onoorganklik of oorganklik wees: [_{S_n} [_{NS^{subj}} *die man*] [_{W_{onoor}} *lag*]] of [_{S_n} [_{NS^{subj}} *die man*] [_{W_{oor}} *verf*] [_{NS^{obj}} *die deur*]], en [_{S_n} [_{NS^{subj}} *die soldate*] [_{W_{GR}^{wonoor}} *blaas die aftog*]] of [_{S_n} [_{NS^{subj}} *die man*] [_{W_{GR}^{woor}} *doen*] [_{NS^{obj}} *sy vriende*] *'n guns*]].

---

⁸ Aangesien ervaringswerkwoorde soos [*aangryp*, *aantas*, *bekommer*, *dronkslaan*] en [*ontstel*] as deel van die konseptuele werkwoorde buite die bestek van die verhandeling val, word hier volledigheidshalwe slegs kennis geneem van hulle uiteensetting in Ponelis 1979:231.

Die proses van groepwerkwoordvorming is ingewikkeld - ook deeltjiewerkwoorde, wat later behandel word, tree ook as groep-deeltjiewerkwoorde op: [_{S_n} [_{NS^{subj}} *Jan*] [_{WSK} [_{WGR-WDL^{wonoor}} *byt die spit af*]]].

Onoorganklike en oorganklike (voor)setselwerkwoorde

In gevalle waar 'n werkwoord (heg) met 'n daaropvolgende onweglaatbare setselgroep verbind, noem Ponelis die werkwoord 'n (voor)setselwerkwoord. Dié werkwoorde kan onoorganklik, oorganklik of gedeeltelik oorganklik wees:

1. Onoorganklik: [_{S_n} [_{NS^{subj}} *die toergroep*] [_{WSK} [_{WSTS^{wonoor}} *bestaan*] [_{SG uit} [_{NS} *Duitsers*]]];
2. Oorganklik: [_{S_n} [_{NS^{subj}} *hulle*] [_{WSK} [_{WSTS^{woor}} *sorg*] [_{SG vir} [_{NS} *hulle ouers*]]];
3. Gedeeltelik oorganklik: [_{S_n} [_{NS^{subj}} *ons*] [_{WSK} [_{WSTS^{woor}} *koop*] [_{SG van} [_{NS} *die perskes*]]].

Onoorganklike en oorganklike wederkerende werkwoorde

In die wederkerende konstruksie verbind die hoofwerkwoord heg met 'n wederkerende voornaamwoord wat anafories verwys na die subjek van die sin. Hoewel wederkerende voornaamwoorde op die oog af oorganklik lyk weens die aanwesigheid van die wederkerende voornaamwoord, wys Ponelis 1979:228 daarop dat daar verskeie soorte wederkerende werkwoorde is. Drie van die vier hieronder is inderdaad onoorganklik:

1. Onoorganklik: [_{S_n} [_{NS^{subj}} *hy*] [_{WSK} [_{WDK^{wonoor}} *vervies*] [_{WDK^{vnw}} *hom*]]];
2. Oorganklik: [_{S_n} [_{NS^{subj}} *hy*] [_{WSK} [_{WDK^{woor}} *herinner*] [_{WDK^{vnw}} *jou*] [_{NS^{obj}} *iets*]]];
3. Onoorganklike setselwerkwoord: [_{S_n} [_{NS^{subj}} *Piet*] [_{WSK} [_{WDK-WSTS^{wonoor}} *verlaat*] [_{WDK^{vnw j}} *hom*] [_{SG op} [_{NS^{obj}} *iemand*]]];
4. Onoorganklike setseldeeltjiewerkwoord: [_{S_n} [_{NS^{subj}} *hy*] [_{WSK} [_{WDK-WSTS-WDL^{wonoor}} *dink*] [_{WDK^{vnw}} *homself*] [_{in}] [_{SG} [_{NS^{obj}} *die probleem*] [_{in}]]].

Onoorganklike en oorganklike deeltjiewerkwoorde

Ponelis 1979:232-238 tipeer deeltjiewerkwoorde as klas waar die werkwoordstam heg verbind met die deeltjie wat enersyds leksikaal deel van die werkwoord is, maar wat andersyds van die werkwoordstam af weg, elders in die sin geplaas kan word.

Ponelis identifiseer die volgende 5 tipes deeltjies:

1. Setselagtige deeltjies: [afbaken];
2. Bywoordagtige deeltjies: [rondloop];
3. Naamwoordelike deeltjies: [fietsry];
4. Adjektiwiese deeltjies: [besighou];
5. (Voor)setselgroep-deeltjies: [in die hande kry].

Deeltjiewerkwoorde kan oorganklik of onoorganklik wees:

1. Oorganklike deeltjiewerkwoorde: [_{S_n} *ons* [_{WS} [_{WSK} [_{W_{dl}}^{woor} berei [_{NS}^{obj} *die kos*] voor]]]]];
2. Onoorganklike deeltjiewerkwoorde: [_{S_n} *die temperatuur* [_{WS} [_{WSK} [_{W_{dl}}^{wonoor} koel af]]]].

Ook (voor)setselwerkwoorde en wederkerende werkwoorde kan as deeltjiewerkwoorde gebruik word:

1. (Voor)setseldeeltjiewerkwoorde: [_{S_n} *hy* [_{WS} [_{WSK} [_{W_{STS-WDL}}^{wonoor} dring aan] [_{SG} *op* [_{NS} *beter kos*]]]]];
2. Onoorganklike deeltjiewerkwoorde: [_{S_n} *die temperatuur* [_{WS} [_{WSK} [_{W_{dl}}^{wonoor} koel af]]]].

Tipes objekte in oorganklike konstruksies

Volgens Ponelis 1979:198 kan objekte naamwoordstukke of afhanklike sinne (klouse) wees:

1. Naamwoordstuk: [_{S_n} *die leus* [_{WS} [_{WSK} [_{W_{oor}} *verslind*] [_{NS}^{obj} *die bok*]]]]];

2. Afhanklike sin: [_{Sn}¹ *ons* [_{WS} [_{WSK} [_{Woor} *doen*] [_{NS}^{obj} = _{Sn}² *wat jy aanbeveel het*]]]]].

Komplementkonstruksies

Ponelis 1979:214-216 bespreek komplementkonstruksies as oorganklike konstruksies. Hy bespreek drie hoofipes naamlik lokatiewe uitdrukkings, adjektiefstukke en naamwoordstukke wat almal die objektsnaamwoordstuk komplementeer:

1. Lokatiewe uitdrukkings: [*hy sit die pen op die tafel*] die pen is op die tafel;
2. Adjektiefstukke: [*sy verf die muur wit*] die muur word wit;
3. Naamwoordstukke: [*sy vriende noem hom Madiba*] hy is Madiba.

Nominaalkonstruksies

Die nominaalkonstruksie word op verskeie plekke in Ponelis 1979 bespreek. Volgens Ponelis 1979:471 is die nominaalkonstruksie “‘n naamwoord wat bestaan uit ‘n kernnaamwoord, die (afgeleide) nominaal, wat deur, voor- en nabepalings omring kan word.’ Hoewel Ponelis dit nie eksplisiet stel nie, kan die oorganklikheidskenmerke van die aanvanklike werkwoord herwin word omdat die nominaal in dié gevalle ‘n deverbiale nominaal is:

1. Oorganklike nominale: [*die* [_{NOM}^{oor} uitbreiding] [_{SG} *van* [_{NS}^{obj} *Johannesburg*] ontstaan uit [_{Sn} [_{Subj} *iemand*] [_{WS} [_{WSK} [_{WDL}^{oor} brei] [_{NS}^{obj} *Johannesburg*] uit]]]]];
2. Onoorganklike nominale: [*die* [_{NOM}^{onoor} gelag] [_{SG} *van* [_{NS}^{obj} *die kinders*] ontstaan uit [_{Sn} [_{Subj} *die kinders*] [_{WS} [_{WSK} [_{Wonoor} lag]]]]].

Evaluering van Ponelis se sienings oor oorganklikheid

Ponelis 1979 kan gesien word as 'n standaardnaslaanwerk oor die Afrikaanse sintaksis eerder as 'n grammatikahandboek. Ponelis se benadering word in teenstelling met dié van grammatici soos Lyons (1968, 1979), Quirk et. al. (1974) en Dixon (1991) gekenmerk deur 'n voorliefde om voorbeelde van bepaalde taalpatrone vir hulleself te laat spreek eerder as om hulle uitvoerig te omskryf en daarna d.m.v. voorbeelde te illustreer. Gevolglik moet Ponelis se sieninge dikwels uit sy voorbeelde afgelei word. Beide die omvang van Ponelis 1979 as bron, en Ponelis se werkswyse maak dit moeilik om opsommenderwys reg te laat geskied aan sy werk.

Soos Lyons, Quirk et. al., Starosta en Dixon neem Ponelis die predikaatlogika as vertrekpunt vir oorganklikheid wanneer hy die onoorganklike konstruksie as eenplekpredikaat en die oorganklike konstruksie as tweeplekpredikaat tipeer, met die handeling wat oorgaan van een argument na die ander een by die tweeplekpredikaat.

Ponelis se identifisering van vyf werkwoordklasse ((gewone) hoofwerkwoorde, setselwerkwoorde, wederkerende werkwoorde, ervaringswerkwoorde en deeltjiewerkwoorde) wat elk uit onoorganklike en oorganklike werkwoorde bestaan behels 'n omvattender tipering as wat in Lyons, Quirk et. al. en Dixon vir Engels geïdentifiseer is.

Verskeie aspekte van Ponelis se grammatikabeskrywing is 'n vernuwing op die tradisionele benadering dat leksikale paradigmas netjies van mekaar geskei kan word, of vir die siening dat paradigmas en sintagmas afsonderlike aspekte van taalstruktuur verteenwoordig. Twee vernuwings in hierdie verband is eerstens Ponelis se bespreking van werkwoordpatrone wat verskeie paradigmas oorspan, soos byvoorbeeld die setseldeeltjiewerkwoorde en die wederkerende deeltjiewerkwoorde, en tweedens sy identifisering van werkwoordtipes wat sintagmaties-paradigmaties van aard is soos byvoorbeeld die groepwerkwoorde en die nominaalkonstruksie.

Ponelis se siening van die komplementkonstruksie is meer gespesialiseerd as die van Lyons, Quirk et. al., Dixon en De Villiers. Waar die genoemde grammatici 'n

komplement sien as enige tipe werkwoordaanvulling, identifiseer Ponelis lokatiewe uitdrukkings, adjektiefstukke en naamwoordstukke wat op oorganklikheid betrekking het.

Botha se benadering tot oorganklikheid

Aangesien die insigte van Botha 1984 swaar steun op Ponelis 1979, word net sy uiteensetting van laat as 'n soort oorganklike werkwoord hier behandel.

Die betekenis van laat

Botha 1984:75 bespreek laat as 'n soort oorganklike hoofwerkwoord wat slegs 'n klous as direkte objek kan hê. Uit die voorbeelde wat hy op pp. 75-77 *semi-ad hoc* bespreek, kan die volgende 8 betekenisonderskeide geabstraheer word:

1. Die kousale laat: die nar laat die kinders lag;
2. Die toestemmende laat: ag, laat ek 'n bietjie besttur, pa;
3. Die aanbiedende laat: kom, laat ek jou help skottelgoed was;
4. Die kwytskeldende laat: jy kan maar die res van die werk laat staan tot môre;
5. Die verbiedende laat: laat staan die goed nou dadelik!
6. Die koöpterende laat: kom, laat ons sing;
7. Die kontrakterende laat: hy het 'n paar stewels uit Amerika laat kom;
8. Die inchoatiewe laat: toe die polisiewa om die hoek kom, laat spat hulle.

De Stadler se benadering tot oorganklikheid

De Stadler 1989 is met herordenings en beduidende bywerkings op die patroon van Lyons 1979 geskryf. Gevolglik word net aandag gegee aan insigte oor oorganklikheid wat eie is aan dié bron. Vir die doeleindes van hierdie skripsie is De Stadler se insigte m.b.t. die rolgrammatika van belang.

Semantiese rolle

De Stadler 1989:166-207 se uiteensetting van semantiese rolle berus veral op Fillmore se werk oor die rolgrammatika. Dié insigte word in De Stadler 1992a en 1992b aangevul deur sienings wat in die kognitiewe grammatika gehuldig word oor die prototipiese-atipiese grondslag van semantiese rolle en met beklemtoning van drie rolskaale, naamlik die Agent-Doener rolskaal, die Agent-Instrument rolskaal en die Doener-Pasiënt rolskaal.

Soos ander grammatici benader De Stadler oorganklikheid as verhoudings wat bestaan tussen 'n predikaat en die aantal argumente wat daarmee saam gebruik word. Na aanleiding van Lyons 1979 tipeer De Stadler die verwantskap van die predikaat en die argumente wat daarmee saam gebruik word as 'n valensieverhouding. 'n Onoorganklike werkwoord is 'n eenplekpredikaat en het 'n valensie van 1, want dit verbind slegs met een argument, die subjek. 'n Oorganklike werkwoord is 'n tweeplekpredikaat met 'n valensie van 2, want dit verbind met die subjek en die direkte objek.

De Stadler lê 'n verband tussen semantiese rolle en prototipiesheid en tipeer rolle dan verder as nondiskrete entiteite wat nie volkome van mekaar onderskei kan word nie (p. 177). Hy identifiseer op grond daarvan 5 hoofrolle, naamlik die Agent, die Doener, die Instrument, die Pasiënt en die Lokatief. Die omskrywings wat volg, geld vir prototipiese lede van hierdie drie rolle

Agent

De Stadler wys daarop dat die Agent 'n punt iewers op die Agent-Doener rolskaal beset en dat daar prototipiese en atipiese Agente onderskei moet word. 'n Prototipiese Agent is 'n lewende entiteit met sy eie energiebron (p. 176) wat as 'n wilsdaad (p.

175) 'n handeling uitvoer wat die een of ander krag uitoefen op die een of ander objek of daardie objek in die een of ander opsig beïnvloed (p. 175). Op grond hiervan tree die Agent in die oorgrote meerderheid van die gevalle as die subjek van aktiewe sinne op (p. 174). As voorbeeld van 'n tipiese Instrument gee De Stadler die volgende sin, met die Agent onderstreep:

Die onderwyseres het die kinders laat sing.

Instrument

De Stadler 1989:179-183 stel 'n tipiese Instrument voor as 'n nie-lewende entiteit sonder eie energiebron wat onwillekeurig maar kousaal direk betrokke is by 'n handeling. Volgens De Stadler word die Instrument normaalweg deur middel van die setsel met gemerk, maar kan die Instrument ook die subjekposisie vul in 'n Agentlose aktiewe sin. In sulke gevalle, sê hy, beweeg die Instrument nader aan die Agent op 'n Agent-Instrument rolskaal. De Stadler stel (p. 180) die volgende skaal van instrumentagtigheid voor:

Instrument [-lewend] > [+lewend, -menslik] > [+menslik] *Agent*

Doener

Volgens De Stadler 1989:176 is die Doener 'n entiteit ('saak') wat in 'n nie-kousatiewe verband optree. Die mees tipiese Doener is volgens De Stadler 1989:179 'n lewende entiteit wat 'n eie energiebron het en willekeurig handel. Indien die entiteit 'n nie-lewende entiteit sonder 'n energiebron is, en hy onwillekeurig handel, verander sy rolstatus na dié van 'n Pasiënt. De Stadler 1989:181 stel dit dat die Doener en die Instrument nie saam in dieselfde sin kan optree nie, aangesien die Instrument 'n Agent veronderstel wat 'n indirekte kousatiewe rol moet vervul. Volgens De Stadler 1989:184 tree Doeners op as die direkte objekte van oorganklike sinne, of die subjekte van onoorganklike sinne. Tipiese Doeners volgens dié uiteensetting is die onderstreepte entiteite in die volgende voorbeelde wat hy op p. 176 en 178 verskaf:

1. Die seuns het die venster gebreek;
2. Die perd galop lekker;
3. Ek slaap;
4. Sy het die kinders laat sing;
5. Die kind het geval;
6. My swaer het in 'n motorongeluk omgekom.

Pasiënt

De Stadler 1989:183-184 tipeer die mees tipiese Pasiënt as 'n nie-lewende entiteit wat sonder eie energie is, wat onwillekeurig en onoorsaaklik betrokke is by 'n gebeurtenis en wat soos die Doener optree as die direkte objek van oorganklike sinne, of as die subjek van onoorganklike sinne. De Stadler 1989:184 wys daarop dat 'n entiteit soos [*hond*] wat lewend is, en wat energiek is en willekeurig kan optree, ook as Pasiënt gereken word soos in:

Hy slaan die hond.

Lokatief

De Stadler 1989:184-185 beroep hom vir dié rol op Fillmore se siening dat die Lokatief die plek of die ruimtelike oriëntasie identifiseer waar 'n bepaalde toestand geld, of waar die handeling wat deur die werkwoord geïdentifiseer word, plaasvind. De Stadler verwys instemmend na Fillmore se siening dat die Lokatief onderverdeel kan word in die verdere twee rolle Oorsprong en Doel, maar voeg daarby 'n verdere twee rolle, naamlik 'gewone' Lokatief en Roete. Die volgende voorbeelde van die genoemde vier Lokatiefrolle is uit De Stadler 1989: 184-185 geabstraheer:

1. Oorsprong: Jan verkoop die motor;
2. Doel: Jan koop die motor;
3. 'Gewone' Lokatief: Johan woon in Stellenbosch;
4. Roete: Ons vlieg oor Bloemfontein.

Evaluering van De Stadler se siening van oorganklikheid

De Stadler formuleer sy sienings oor oorganklikheid binne die kader van die rolgrammatika. Soos Lyons, Quirk et. al., Starosta, Dixon en Ponelis neem hy die predikaatlogika as vertrekpunt deurdat hy enersyds 'n verband lê tussen die predikaat en werkwoorde en andersyds tussen argumente en semantiese rolle.

Hy baseer sy formulering van drie rolskaal op die rolgrammatika, en veral die kognitiewe grammatika se insigte oor prototipiesheid en die nondiskreetheid van leksikale kategorieë.

De Stadler se rolomskrywings lewer enkele probleme op. Die eerste probleem is een van 'n algemene aard, naamlik die afwesigheid van samevattende paragrawe aan die einde van die afdelings waarin hy bepaalde rolle bespreek - veral in die lig daarvan dat hy soms twee of selfs drie rolle op 'n slag vergelykenderwyse betrek om 'ooreenkomste en verskille tussen bepaalde rolle uit te wys.

Die tweede probleem hou verband met De Stadler 1989 se siening van die Instrument. Sy omskrywing laat, in teenstelling met dié van De Stadler 1992, nêrens blyk dat die Instrument nie 'n selfgenoegsame entiteit is nie, maar dat dit meestal in die hand of onder die beheer van 'n Agent by 'n handeling betrokke is.

Verder laat De Stadler 1989 se Instrument-Agent rolskaal sekere vrae ontstaan wat die belangrikheid van prototipiesheid onderstreep:

Prototipiesheid

	byl	hond	man	
<u>Instrument</u>	[-lewend] > [+lewend, -menslik] > [+menslik]			<u>Agent</u>
	berg	boom	baba	

Atipiesheid

Ten opsigte van die proposisie VERMOOR (AGENT, INSTRUMENT, PASIËNT) lewer 'n nie-lewende entiteit soos [*berg*], 'n lewende, nie-menslike entiteit soos [*boom*] en 'n menslike entiteit soos [*baba*] ernstige probleme op tensy prototipiesheid ook as pole op die rolskaal geakkomodeer word. Verder sou die rolskaal ook kon baat as willekeurigheid by die rolkenmerke gevoeg word.

Samevatting

'n Verkenning van die sienings wat in die voorafgaande bronne gehuldig word oor oorganklikheid lei tot die algemene gevolgtrekkings dat die kognitiewe grammatika nie 'n radikale verandering bewerkstellig op die gevestigde benadering tot grammatikabeskrywing nie. Dit vertoon, wat basiese aannames betref, ooreenkomste met die gevestigde benadering, soos byvoorbeeld dat taalbeskrywing die predikaatlogika as grondslag het, maar dat sintagmas soos naamwoordstukke, setselgroepe en adjektiefstukke 'n vername plek het in taalsistembeskrywing.

Omtrent al die bronne betrek op die een of ander manier semantiese rolle soos Agent, Pasiënt, Instrument, Doener, Teiken en Lokatief by hulle grammatikale beskrywings, hoewel die aard van die rolle redelik van outeur tot outeur verskil, waarskynlik omdat sienings oor semantiese rolle nog nie op vaste grondslag berus nie soos wat blyk uit die slotsom van De Stadler 1992a:200:

'I would be the first to acknowledge that there are still many questions to ask and uncertainties to clarify in the proposed system of semantic roles.'

Die verband wat Lyons 1968 lê tussen ergatiwiteit en oorganklikheid bied 'n rasionaal vir Starosta 1988 se pasiëntsentraalheidshipotese sowel De Villiers 1975 se uiteensetting van van mutatiewe mediale werkwoorde waarvolgens dieselfde entiteit die objek van 'n oorganklike konstruksie sowel as die subjek van 'n onoorganklike konstruksie kan wees. Dit bied waarskynlik ook 'n rasionaal vir die huidige siening onder sommige kognitiewe grammatici dat die Doener aan die agentkant of die pasiëntkant van sinne gebruik word.

Laastens, die verskeidenheid oorganklike patrone wat Ponelis 1979 vir Afrikaans identifiseer, maar wat nie ook deur Lyons 1968, 1979, Quirk et. al. 1974 of Dixon 1991 vir Engels geïdentifiseer word nie, lei 'n mens onwillekeurig tot die

gevolgtrekking dat die beskrywing van grammatikale patrone eers t.o.v. spesifieke tale gedoen behoort te word voordat daar oor die tipering van universele beginsels geredeneer word.

Semantiese rolle

Inleiding

In hierdie hoofstuk word daar met die kognitiewe grammatika as vertrekpunt uiteengesit hoe die semantiese rolle van naamwoorde in hierdie skripsie gebruik word. Die ideaal vir enige rolomskrywing sou wees dat dit eenvoudig, omvattend en uitsonderingloos moet wees. Omdat die kognitiewe grammatika egter op menslike persepsie berus, en omdat verskillende mense uiteenlopende persepsies van bepaalde entiteite het, is die voorgenoemde ideaal nie maklik haalbaar nie.

Die uiteenlopende persepsies wat mense van bepaalde entiteite het, kan daaraan toegeskryf word dat daar 'n konstellasie van rolle met 'n entiteit geassosieer word op min of meer dieselfde manier as wat 'n individu 'n onderwyser, huweliksmaat, ouer, koorsanger en sokkerspeler kan wees. Vir so 'n konstellasie van rolle is daar onder bepaalde omstandighede telkens 'n ander rol vir die waarnemer dominant, terwyl die res van die rolle latent is. Dié siening geld veral t.o.v. die gekombineerde rolle wat verdaan uiteengesit word.

Basiese rolle

Agent

Die prototipiese Agent is 'n bewuste, aktiewe energieverskaffende entiteit wat 'n handeling willekeurig (doelbewus) en beheersd op 'n passiewe entiteit, die Pasiënt, uitvoer sodat hy as Agent verantwoordelik gehou kan word vir die gevolge van sy handeling.

Verskeie graderings van die atipiese Agent kan onderskei word, soos wanneer (1) 'n bewuste entiteit iets onbewus doen soos in [*terwyl hy so staan en beduie, stamp* [_{Ag} Jan] *die blompot (onbewus/ per ongeluk) van die kas af*] of [[_{Ag} die baba] *drink gif*], (2) indien hy doelbewus nalaat om iets te doen [[_{Ag} hy] *het die waarheid verswyg*], (3) indien hy iets doelbewus probeer reg doen, maar hy beheer oor die handeling verloor [[_{Ag} die chirurg] *amputeer toe die soldaat se verkeerde been*], (4) indien die Pasiënt 'n atipiese pasiënt is [[_{Ag} Die man] *soen* [_{Pas} die klip]], (5) indien 'n nie-bewuste entiteit wat as Agent gereken word, oënskynlik 'n handeling op 'n Pasiënt uitvoer hoewel

natuurmagte (soos swaartekrag, chemiese prosesse of lugdrukstelsels), asook energiebronne buite die entiteit (soos elektrisiteit, straling of 'n vuur) in werklikheid die energie vir die gebeure verskaf soos in $[[_{Ag} \text{die wind}] \text{ waai die blare}]$, $[[_{Ag} \text{die wyn}] \text{ het haar rok gevlek}]$, of $[[_{Ag} \text{tien reuse sonkragopwekkers}] \text{ verskaf energie aan die maanbasis}]$, of (6) indien twee nie-interakterende, nie-bewuste entiteite gesien word asof hulle met mekaar interakteer soos in $[[_{Ag} \text{'n houthaining}] \text{ omhein } [_{Pas} \text{die perdekamp}]]$ en $[[_{Ag} \text{die loodregte lyn}] \text{ sny } [_{Pas} \text{die skuinslyn}] \text{ by punt B}]$. Langacker 1987:28 en Langacker 1991:291 benoem sulke entiteite met die rolnaam Absoluut.

Benadeelde

Die prototipiese Benadeelde is 'n Eenaar van wie Eiendom wegneem word soos in $[[_{Ag} \text{die diewe}] \text{ het } [_{Eiendom} \text{die geld}] \text{ by } [_{Ben} \text{die ou tannie}] \text{ gesteel}]$ of $[[_{Ag} \text{die kinders}] \text{ gryp } [_{Eiendom} \text{die lekkergoed}] \text{ by } [_{Ben} \text{die baba}]]$.

In 'n sin soos $[[_{Ag} \text{die diewe}] \text{ het } [_{Eiendom} [_{GEN} [_{Eienr-Ben} \text{die ou tannie}] \text{ se}] \text{ geld}] \text{ gesteel}]$, of $[[_{Ag} \text{die diewe}] \text{ het } [_{Eiendom} \text{die geld} [_{GEN} \text{van } [_{Eienr-Ben} \text{die ou tannie}]]] \text{ gesteel}]$ word $[_{Ben} \text{die ou tannie}]$ op grond van haar Eenaarskap as die Benadeelde voorgehou. Binne dié twee genitiefskonstruksies bepaal die Spreker d.m.v. klemplasing of $[_{Ben} \text{die ou tannie}]$ primêr as Benadeelde en sekondêr as Eenaar gesien word, of andersom. Indien die Eiendom beklemtoon word, soos in $[_{Eienr-Ben} \text{die ou tannie}] \text{ se}] \text{ geld}]$ val die fokus op $[_{Ben} \text{die tannie}]$ se eenaarskap. Indien die Eenaar egter beklemtoon word soos in $[_{Eienr-BEN} \text{die ou tannie}] \text{ se}] \text{ geld}]$, val die fokus op $[_{Ben} \text{die tannie}]$ as benadeelde.

'n Selfbenadelende party is 'n atipiese Benadeelde. Selfbenadeling word deur middel van kongruente besitlike (en emfatiese) voornaamwoorde as deel van 'n anaforiese ketting aangedui soos in $[[_{Ag} \text{Van Gogh}] \text{ het } [_{Pas} \text{sy (eie) oor}] \text{ afgesny}]$. Op grond van die beginsel dat 'n onderdeel 'n deel van 'n geheel vorm, kan 'n mens verder aflei dat wat jy aan die onderdeel doen, jy ook aan die geheel doen. Daaruit blyk dat die Agent in gevalle van selfbenadeling gelyktydig ook die Benadeelde is en kan die vorige voorbeeld soos volg herontleed word: $[[_{Ag-PAS-\alpha} \text{Van Gogh}] \text{ het } [_{Pas-\alpha} \text{sy (eie) oor}] \text{ afgesny}]$.⁹

⁹ Daar word d.m.v. α -notasie aangedui dat die Agent en die Benadeelde dieselfde party is.

Bestemming

Die Bestemming is die bedoelde eindpunt (die finale Lokus) van 'n Roete waarlangs die Beweger-Agent die Beweegde-Pasiënt laat beweeg soos in [*Ons stuur die kinders met die trein* [_{Best} *Kaapstad toe*], of waarlangs 'n Bewegende (hom)self beweeg soos in [*Jan-hulle vetrek môre* [_{Best} *Amsterdam toe*]].

Bevoordeelde

Die prototipiese bevoordeelde is 'n bewuste entiteit wat Eiendom of Hulp van 'n Eienaar af ontvang soos in [[_{Ag} *Die man*] *gee' koop* [_{Eiendm} *die fiets*] *vir* [_{Bev} *sy seun*]] of [[_{Ag} *Die kinders*] *stoot* [_{Eiendm} *die motor*] *vir* [_{Bev} *die man*]]. 'n Atipiese Bevoordeelde is die Eienaar self wat iets vir sy eie voordeel aanskaf soos in [[_{Eienr-Ag} *Die man*] *gee/ koop* [_{Eiendm} *die fiets*] *vir* [_{Bev} *homself*]] of iemand sonder besitreg wat die Eiendom wederregtelik bekom soos in [[_{Ag} *Die man*] *steel* [_{Eiendm} *die fiets*] *vir* [_{Bev} *homself*]].

Doener

Die prototipiese Doener is 'n bewuste entiteit ('n menslike of dierlike wese) waarvan die handeling nie op 'n Pasiënt gerig word nie soos in [[_{Dnr} *die man*] *slaap*] en [[_{Dnr} *die honde*] *blaf*]. 'n Atipiese Doener is 'n nie-bewuste entiteit wat oënskynlik 'n handeling uitvoer hoewel natuurmagte (soos swaartekrag, chemiese prosesse of lugdrukstelsels), asook energiebronne buite die entiteit (soos elektrisiteit, straling of 'n vuur) in werklikheid die energie vir die gebeure verskaf soos in [[_{Dnr} *die kraan*] *drup*], [[_{Dnr} *die ketel*] *kook*], [[_{Dnr} *die wind*] *waai*], [[_{Dnr} *die spieël*] *blink*] en [[_{Dnr} *die water*] *val*].

Eienaar

Die Eienaar is 'n bewuste entiteit wat besitreg het oor 'n ander entiteit, wat as Eiendom bekend staan, om dit aan te skaf en te besit soos in [[_{Eienr} *die kind*] *koop/ het/ besit* [_{Eiendm} 'n *boek*]]. Die Eienaar kan tydelik of permanent van sy Eiendom afstand doen soos in [[_{Eienr} *die kind*] *leen* [_{Eiendm} *die boek*] *vir sy nefie/ verhuur* [_{Eiendm} *die boek*] *aan sy nefie*] en [[_{Eienr} *die kind*] *verkoop* [_{Eiendm} *die boek*] *aan sy nefie/ gee* [_{Eiendm} *die*

boek] vir sy nefie], of kan dit selfs vernietig soos in[[Ei_{ent} die kind] verbrand [Ei_{endm} sy boek]].

Eiendom

Prototipiese Eiendom is 'n bewuste of nie-bewuste konkrete entiteit waaroor 'n ander entiteit, die Eienaar, besitreg het om dit aan te skaf en te besit soos in [[Ei_{ent} die kind] koop/ het/ besit [Ei_{endm} 'n boek]]. Die Eiendom kan vanweë sy status as besitting tydelik of permanent afgestaan word deur die Eienaar soos in [[Ei_{ent} die kind] leen [Ei_{endm} die boek] vir sy nefie/ verhuur [Ei_{endm} die boek] aan sy nefie] en [[Ei_{ent} die kind] verkoop [Ei_{endm} die boek] aan sy nefie/ gee [Ei_{endm} die boek] vir sy nefie], of dit kan selfs vernietig word soos in[[Ei_{ent} die kind] verbrand [Ei_{endm} sy boek]]. Ook idees word as Eiendom gereken soos wat blyk uit die sin [*Iemand het* [Ei_{endm} sy idees] gesteel].

Ervaarder

Die prototipiese Ervaarder is 'n bewuste, fisies passiewe entiteit wat perseptief aktief is en sodoende gestimuleer word deur 'n entiteit wat as die Stimulus bekend staan. Die Ervaarder kan in die subjekposisie staan soos [[Erv die man] bewonder die meisie] en [[Erv die organisme] fibrilleer van [Stim die ligstrale], of dit kan in die objekposisie staan soos [*die artikel inspireer* [Erv die man]] en [[Stim die ligstrale] irriteer [Erv die organisme]].

Instrument

'n Prototipiese Instrument is enige manipuleerbare entiteit soos 'n mes, 'n hamer, of 'n stofsuiër wat deur die mens ontwerp en vervaardig is om die een of ander taak te vergemaklik. Entiteite soos stokke of klippe wat, wanneer die nood druk, op die ingewing van die oomblik gebruik word om 'n taak te help verrig soos in [*hulle het die trop bobbejane* [Instr met [stokke en klippe] verwilder]. Prototipiese Instrumente word sintagmadies deur die setsel *met* gemarkeer soos in [*hy het die rieme* [Instr met ['n mes] gesny]. Atipiese Instrumente is (1) bewoëglike implemente en voertuie soos hyskrane, trekkers, afleweringsvoertuie, treine, bote en vliegtuie waardeur 'n verskeidenheid take deur individue verrig word soos in [*die padwerker laai gruis* [Instr

met [*'n laaigraaf*]], of [*die VSA patroleer die handelsroete* [_{Instr} met [*'n vliegdekskip*]]], (2) geoutomatiseerde prosedures waarmee goedere vervaardig word soos in [*werkers bou deesdae voertuie* [_{Instr} met behulp van/ deur middel van [*plaatdrukperse, robotte en X-straalmasjiene*] op aangedrewe monteerbane]], (3) ander mense wat hulp verleen soos in [*hy het die werk betyds* [_{Instr} met die hulp van/ met behulp van/ deur middel van [*sy sekretaresse*] klaargekry]], en oplaas (4) 'n deel van 'n individu se lyf - gewoonlik 'n ledemaat soos 'n voet, elmboog of kop - wat onder spesiale omstandighede op pragmatiese wyse gebruik word om 'n taak te verrig soos in [*na die motor gerol het, moes hy die noodligte se knoppie* [_{Instr} met [*sy voet*]] aanskakel omdat hy vasgepen was].

Pasiënt

Die prototipiese Pasiënt is 'n bewuste of nie-bewuste entiteit wat passief betrokke is by 'n handeling waaroor hy/sy nie beheer het nie en waardeur hy/sy onwillekeurig beïnvloed word soos in [*die seun skop* [_{pas} *die hond*]] en [*die man kap* [_{pas} *hout*]]. 'n Minder tipiese Pasiënt is 'n entiteit wat willekeurig (instemmend) betrokke is by 'n handeling wat hom/haar beïnvloed, soos in [*hy liefkoos* [_{pas} *haar*]]. 'n Atipiese pasiënt is een wat oënskynlik beïnvloed word deur 'n handeling soos in [*die wind waai die blare* (*in die straat af*)].

Roete

'n Roete is die somtotaal van alle lokus- en rigtingveranderings wat 'n entiteit willekeurig grondlangs of deur die lug volg op pad na 'n bepaalde bestemming toe soos in [*ons ry vanjaar* [_{Roete} *Bloemfontein om*] [_{Best} *Kaap toe*], of [*elke herfs vlieg die suikerbekkies* [_{ROETE} *suidwaarts*] [_{Roete} *al met die Rockies langs*] [_{Best} *na hulle winterhabitat toe*].

Stimulus

Die prototipiese Stimulus is 'n bewuste of onbewuste entiteit wat 'n bewuste entiteit, die Ervaarder, perseptief stimuleer sodat die Ervaarder 'n proses van gemoedsverandering ondergaan. Die Stimulus kan in die objeksposisie of die

subjeksposisie staan, soos in [*die man bewonder* [_{Stim} *die meisie*]] en [[_{Stim} *die artikel*] *inspireer die man*].

Spreker

Die taalgebruiker wat d.m.v. weerlegbare stellings beskryf wat voor sy oë gebeur, of wat tydens herbeleefde vertellings d.m.v. stellings, gebeure beskryf wat hy vantevore iewers belewe het, heet die Spreker.

Teiken

Wanneer 'n Agent 'n Missiel lanseer, is die Teiken die bedoelde eindbestemming van die Missiel se Trajek soos in [[_{Ag} *die skare*] gooi [_{Msl} *klippe en molotov cocktails*] [_{Teiken} *na die soldate*]] of [*toe skiet hulle* [_{Msl} *die nar*] *uit die kanon oor ons koppe* [_{Teiken} *na die valnet toe*]].

Trajek

'n Trajek is die baan waarlangs 'n Missiel (oor verskeie lokusse heen) deur die lug trek op pad na 'n teiken toe soos in [*Robin Hood het die pyl* [_{TRJK} [_{Trjk} oor [_{Lok} *ons koppe*] *heen*] [_{Trjk} *dwarsoor* [_{Lok} *die paviljoen*] [_{Trjk} *deur* [_{Lok} *ses brandende hoepels*]] [_{Trjk} *tot in* [_{Lok} *die teiken se kol*]]] *geskiet*]. Die begrip trajek as luglangse roete word in dié verhandeling met 'n meer gespesialiseerde betekenis gebruik as in Ponelis 1979: 334 waar trajek volgens die aangebode voorbeelde aan 'n grondlangse roete gelykgestel word, maar vermoedelik nie 'n luglangse roete uitsluit nie.

Gekombineerde rolle

'n Entiteit vervul dikwels veelvuldige semantiese rolle, soos dat dit gelyktydig die Agent en Ervaarder, of die Agent en Instrument in 'n gebeure-opset kan wees. Soos wat reeds aangedui is, kom dit daarop neer dat twee of meer rolle soms vir 'n entiteit onderskei kan word. In die meeste sulke gevalle is een van die rolle egter dominant en die ander rol(le) resessief.

Beweegde

Die Beweegde is 'n tipe Pasiënt wat onder die invloed van 'n ander entiteit of mag vanaf een lokus (langs 'n trajek of roete) na 'n ander lokus beweeg word, sonder dat hy deur die gebeurtenis beïnvloed word soos in [*Die man dra* [Bwgde *die kind*] *kamer toe*]].

Bewegende

Die Bewegende is 'n tipe Doener wat willekeurig, aktief en met sy eie energie (sonder of met 'n voertuig) (langs 'n trajek of roete) van een lokus na 'n ander beweeg soos in [[BWGNDE-Dnr *die atlete*] *draf elke oggend deur die park*].

Beweger

Die Beweger is 'n tipe Agent wat willekeurig, aktief en met sy eie energie veroorsaak dat 'n ander entiteit (langs 'n trajek of roete) van een lokus na 'n ander beweeg soos in [[BWGR-AG *Die kind*] *gooi die klippe oor die heining*]. 'n Entiteit soos 'n klip wat normaalweg as 'n Beweegde gesien word, kan ook as 'n Beweger voorgelê word soos in [[AG-Bwgr *Die klip*] *tref die man teen die kop*].

Ervarende Agent

In gevalle waar die entiteit wat die handeling uitvoer, die gevolge daarvan self ervaar, is hy die Ervarende Agent soos in die wederkerende konstruksie [[ERV-AG *hy*] *skeer* [ERV-AG *homself*] *raak*] of [[ERV-AG *hy*] *verbaas* [ERV-AG *homself*]], asook in sommige gewone oorganklike konstruksies [[ERV-AG *hy*] *eet* [*die brood*]] waar die agent versadig word deur die handeling.

'n Agent kan slegs 'n 'Ervarende' Agent wees indien hy bewus is van die handeling wat hy uitvoer. Waar die gewone Agent daarvan bewus is dat hy die Pasiënt iets aandoen, het die Ervarende Agent 'n multiplekse bewussyn, eerstens van wat gebeur, tweedens dat dit met hom gebeur en derdens dat hy self die handeling uitvoer.

Die Ervarende Agent kan nie as 'n Agent-Pasiënt gereken word nie, aangesien dié twee rolle mekaar onderling uitsluit. Waar die Agent aktief betrokke is by 'n gebeurtenis, is die Pasiënt passief. Waar die Ervarende Agent bewus moet wees van

wat met hom gebeur, kan die Pasiënt heel onbewus daarvan wees soos in [*die skurk* *het* [_{Pas} *die man*] *van agter af oor* [_{Deel v. Pas} *die kop*] *geslaan*].

Die onderskeid tussen die Ervaarder en die Ervarende Agent blyk duidelik uit die twee sinne [[_{Erv} *hy*] *sien die meisie*] en [[_{Erv-Ag} *hy*] *kyk na die meisie*]. In die eerste sin is [*hy*] 'n Ervaarder omdat hy [*die meisie*] toevallig raaksien. In die tweede sin is [*hy*] 'n Ervarende Agent omdat hy willekeurig bly kyk nadat hy [*die meisie*] aanvanklik raakgesien het.

Ervarende Doener

Die Ervarende Doener is 'n entiteit wat onwillekeurig beïnvloed word deur 'n proses buite homself of natuurmag wat as die Stimulus bekend staan soos in [[_{ERV-Dnr} *hy*] *verstik in* [_{Stim} *die koffie*]], [_{ERV-Dnr} *die seuns*] *het verbrand in* [_{Stim} *die son*], of [[_{ERV-Dnr-α} *die kinders*] *vergaap/ verkyk* [_{ERV-Dnr-α} *hulle*] *aan* [_{Stim} *die sirkusdiere*]].

Ervarende Pasiënt

'n Ervarende Pasiënt is 'n bewuste entiteit wat onwillekeurig beïnvloed word deur 'n gebeurtenis wat deur 'n Agent (as bewuste entiteit) of 'n Stimulus (as onbewuste entiteit) veroorsaak word, soos in [[_{Ag} *die kinders (se ongemanierdheid)*] *ontstel/ onthuts/ walg* [_{ERV-Pas} *die ou omie*]] of [[_{Stim} *die donderweer*] *maak* [_{ERV-Pas} *die honde*] *bang*].

Grond-Pasiënt

'n Entiteit wat normaalweg as Grond¹⁰ gebruik word in die Figuur-Grond Gestalt soos [*muur*] in [[_{FIG-Ag} *hy*] *hang* [_{FIG-Pas} *prente*]] *teen* [_{GRND} *die muur*] kan konseptueel op die voorgrond gebring word deur dit in die rol van die Pasiënt te plaas soos in [[_{Ag} *hy*] *behang* [_{GRND-Pas} *die muur*]] *met prente*]. Die entiteit wat gewoonlik die rol van die Pasiënt vervul soos [_{FIG-Pas} *prente*] in die eerste sin, word tot Instrumentele Pasiënt gedemoveer soos [*met prente*] in [[_{Ag} *hy*] *behang* [_{GRND-Pas} *die muur*]] *met* [_{Instr-Pas} *prente*]].

¹⁰Die konsepte Figuur en Grond word in die volgende hoofstuk bespreek.

Instrumentele Agent

'n Entiteit wat normaalweg as Instrument gebruik word, soos in [[_{Ag} *die rower*] *het* [_{Pas} *die kassier*] *met* [_{Instr} 'n AK 47] *gewond*], kan as verlengstuk van die Agent se wil tot Instrumentele Agent gepromoveer word, soos in [_{Instr} 'n AK 47] *het* [_{Pas} *die kassier*] *gewond*]. Omdat modaliteit (stelligheid, wenslikheid, dringendheid, ens.) bewussyn veronderstel, kan Instrumente net tot Instrumentele Agente gepromoveer word in nie-modale konstruksies soos wat blyk uit die onaanvaarbaarheid van *[[_{INSTR-_{Ag}} 'n AK 47] *het* [_{Pas} *die kassier*] probeer *wond*]. Uit dié beperking blyk dit dat instrumentaliteit die dominante rol, en agentheid die resessiewe rol is in die gekombineerde Instrumentele Agentrol.

Instrumentele Pasiënt

Sommige entiteite wat as Pasiënt gebruik word, soos [*sout*] in [[_{Ag} *hy*] *sprinkel* [_{Pas} *sout*]] oor [_{Gnd} *die kos*] kan ook as atipiese Instrument gebruik word om die geaardheid van 'n ander Pasiënt te verander soos in [[_{Ag} *hy*] *besprinkel* [_{Pas} *die kos*] *met* [_{Instr} *sout*]]. Aangesien so 'n Instrument nie soos tipiese instrumente bly voortbestaan nie, maar 'n bestanddeel van die Pasiënt raak, behoort dit as 'n Instrumentele Pasiënt gesien te word soos in [[_{Ag} *hy*] *besprinkel* [_{Pas} *die kos*] *met* [_{INSTR-Pas} *sout*]].

Metgesel

'n Bewuste entiteit wat iets vrywillig saam met 'n ander entiteit doen, is 'n Metgesel. Die Metgesel is hoofsaaklik 'n Mede-Agent of 'n Mede-Doener in 'n gebeurde-opset soos in [[_{Dnr-Mtgs} *Jan*] *gaan (saam) met* [_{Dnr-Mtgs} *julle*] *rugby toe*], [[_{Ag-Mtgs} *Ek*] *slag dié winter saam met* [_{Ag-Mtgs} *Piet*] 'n bees], [[_{Dnr-Mtgs} *Willem en Pieter*] *gaan saam rugby toe*], [[_{Ag-Mtgs} *Susan*] *gesels met* [_{Ag-Mtgs} *Wilma*]] en [[_{Ag-Mtgs} *die man en die vrou*] *stry (met mekaar)*]. In 'n sin soos [[_{Dnr} *Willem en Pieter*] *gaan rugby toe*], is [*Willem en Pieter*] nie Metgeselle nie, maar bloot Doeners aangesien hulle afsonderlik kan gaan. Naamwoorde word dus d.m.v. die lekseme [*met*], [*saam met*] en [*met mekaar*] vir die Metgesel-rol gemerk.

Die Metgesel kan in kousale konstruksies d.m.v. die lekseme [*laat*] en [*toelaat*] vir die rol van Pasiënt-Metgesel (Mede-Pasiënt) gemerk word soos in [*Willem laat* [_{Pas-}

^{Mtgs1}Pieter] (saam) met [^{Pas-Mtgs1} Jan] opsluit] en [Willem laat toe/ stem in/ stem toe dat die polisie [^{Pas-Mtgs1} Pieter] (saam) met [^{Pas-Mtgs1} Jan] opsluit].

Missiel

'n Missiel is 'n tipe Instrument wat deur 'n Agent of 'n natuurmag na 'n teiken toe gelanseer word soos in [die skare gooi [^{MSL-Instr} klippe en molotov cocktails] na die soldate] of [toe skiet hulle [^{MSL-Ag} die nar] uit die kanon oor ons koppe na die vangnet toe].

Samevatting

In die eerste twee hoofstukke (*Prinsipiële verantwoording* en *Literatuurverkenning*) is aangedui dat daar onder grammatici nog nie eenstemmigheid is oor rolomskrywing nie. Verskillende taalkundiges staan verskillende rolle voor. Daarby word rolle soos Doener en Ervaarder verskillend omskryf, om maar net twee sulke rolle te noem.

Die rolle wat in hierdie hoofstuk omskryf is, neem Langacker 1987b en 1991 se uiteensetting van semantiese rolle in die kognitiewe grammatika as vertrekpunt, veral sy siening oor gekombineerde rolle ('hybrid roles'), maar volstaan nie by sy omskrywings nie.

Daar word 14 basiese rolle onderskei, naamlik Agent, Benadeelde, Bestemming, Bevoordeelde, Doener, Eienaar, Eiendom, Ervaarder, Instrument, Pasiënt, Roete, Stimulus, Teiken en Trajek. Daarbenewens word 11 gekombineerde rolle onderskei, naamlik Beweegde, Bewegende, Beweger, Ervarende Agent, Ervarende Doener, Ervarende Pasiënt, Grond-Pasiënt, Instrumentele Agent, Instrumentele Pasiënt, Metgesel en Missiel.

Omdat roltoekenning berus op hoe verskillende betrokkenes binne die deiktiese konteks mekaar se deelneming konstrueer, is dit waarskynlik onmoontlik om uitsonderinglose rolomskrywings te maak.

Eerstens is daar oorvleueling by rolle soos byvoorbeeld Beweger en Agent, maar kan een van die twee rolle nie sondermeer laat vaar word nie. In die sin [[^{BWGR-Ag} Die kind] gooi die klippe oor die heining] is [die kind] duidelik 'n Agent omdat hy willekeurig, energieverkaffend en met beheersing handel. Tog is sy aard as Beweger

ook van belang aangesien hy veroorsaak dat [*die klippe*] van lokus verander. In die sin [[_{AG-B_{wgr}} *Die kind*] eet brood] is [*die kind*] ook in 'n bewegende hoedanigheid betrokke aangesien hy 'n deel van homself, naamlik sy eetorgane, beweeg om die handeling te verrig. Dit is egter nie die primêre hoedanigheid waarin hy betrokke is nie; dié is sy hoedanigheid as Agent omdat hy willekeurig, energieverkaffend en met beheersing veroorsaak dat [*die brood*] 'n verandering van toestand ondergaan, naamlik dat dit minder word en dat die geëte deel daarvan van struktuur verander.

Tweedens kan die spreker, een van die betrokkenes in die deiktiese konteks, deur beklemtoning 'n bepaalde rol soos Eienaar aktiveer en daardeur 'n rol soos Benadeelde resessief maak in konstruksies soos [_{EIENR-B_{en}} *die ou tannie*] se] geld], of andersom soos in [_{EIENR-B_{en}} *die ou tannie*] se] geld].

Hoewel 'n mens nie onbepaald rolle kan vermenigvuldig nie, moet toereikende roldifferensiërings gemaak word. Anders sou 'n mens net sowel op grond van prototopiesheid-atopiesheid alle rolle as tipes Agente, Instrumente en Pasiënte kon opruim.

Figuur en Grond as Gestalts

Inleiding

Die term Gestalt is ontleen aan die sielkunde en hou verband met die mens se vermoë om entiteite op meer as een manier waar te neem, naamlik met konsentrasie, bewus van allerlei details, of met verminderde konsentrasie as 'n geheel waarvan die details onopvallend is. Die begrippe Figuur en Grond verwys in dié verband na taalgebruikers se vermoë om bewegende of rustende entiteite as ongedetailleerde gehele teen 'n ewe algemene agtergrond waar te neem en te beskryf.

Gestalts

Entiteite wat bepaalde semantiese rolle soos Agent, Pasiënt, Doener en Instrument vervul, kan deur voorafgaande lekseme en sintagmas soos lidwoorde, adjektiefstukke en telwoordstukke gespesifiseer word, of deur opvolgende sintagmas soos setselgroepe en afhanklike sinne. So ontstaan semanties komplekse sintagmas wat as naamwoordstukke bekend staan. Wanneer so 'n semanties komplekse sintagma op grond van gereelde gebruik tot minimum-betekenismoment gereduseer word, word dit 'n Gestalt genoem. Die twee basiese gestalten wat tans onderskei word, is volgens Talmy 1985 die Figuur en Grond.

Figuur

Die Figuur is 'n beweglike entiteit op die voorgrond, klein en kompak eerder as groot en verspreid soos in *[[_{FIG} die seuns] hardloop in die veld rond]*. Die Figuur kontrasteer as kompakte, beweglike entiteit met die Grond, wat vereers kortweg as die groter, agtergrondsenteit in 'n sin getipeer word soos in *[[_{FIG} die seuns] hardloop in [_{GRND} die veld] rond]*.

In oorganklike konstruksies is die Agent die Primêre Figuur en die Pasiënt die Sekondêre Figuur soos in *[[_{PRIM FIG, AG} die seuns] jaag [_{SEK FIG, PAS} die bokke] rond]*.

In oorganklike konstruksies met 'n Subjek, 'n Indirekte Objek sowel as 'n Direkte Objek is daar Primêre sowel as Sekondêre Figure aanwesig. Die Subjek (met die rol Agent) is die Primêre Figuur. Die Direkte Objek (met die rolle Pasiënt of Eiendom) sowel as die Indirekte Objek (met die rolle Instrument, Bevoordeelde of Metgesel) is Sekondêre Figure soos byvoorbeeld in [[Subj, PRIM FIG, Ag *die pa*] gee [DO, SEK FIG, Eiendom *die boek*] vir [IO, SEK FIG, Bev *sy seun*]].

Indien die Figuur 'n ander entiteit willekeurig, aktief en met sy eie energie beweeg, is hy die Beweger soos in [[Subj, PRIM FIG, Ag, Bwgr *die kinders*] gooi *klippe in die water in*].

Indien die Figuur egter onwillekeurig, passief en deur middel van 'n ander entiteit se energie beweeg, word hy die Beweegde genoem soos in [[Subj, PRIM FIG, Ag, Bwgr *die kinders*] gooi [IO, SEK FIG, Bwgr *klippe*] *in die water in*].

Indien die Figuur homself willekeurig, aktief en met sy eie energie beweeg, is hy die Bewegende soos in [[Subj, PRIM FIG, Ag, Bwgr *die aap*] *spring oor die heining*].

Die begrippe 'Bewegende' en 'Beweegde' word omvat deur Langacker 1991 se 'Trajector'.

Grond

Die Grond is die algemene, breë agtergrond waarteen die Figuur (die beweeglike entiteit) waargeneem word soos in [*die seuns hardloop* [GRND *in die veld*] *rond*].

Relatiewe lang tydperke kan as metaforiese verbreiding van 'n Lokus gesien word as die Temporele (agter)Grond vir 'n gebeurtenis soos in [[TMP-GRND *Verlede jaar*] *het hy huise verkoop*]. (Sien verder Lyons 1977: 718-724 vir 'n bespreking van die lokalistiese hipotese oor die ontstaan van temporele markering uit lokusmarkering).

Indien die Grond reeds gevestig is tydens 'n gesprek of 'n stuk geskrewe taalgebruik, word dit gewoonlik weggelaat soos in [*Toe die son die oggend opkom, verkas die seuns met hulle rugsakke en visstokke* [GRND *veld*] *toe. Eers maak hulle lyne nat, maar toe die visse nie saamspeel nie, begin hulle mekaar naderhand rondjaag* ([GRND])¹¹ *en met potklei bestook*].

¹¹ Die lê raampie ([GRND] dui 'n ellips aan m.b.t. die een of ander verwysing na *die veld* waarin die kinders hulle bevind.

Gestaltinterpretering van Figuur en Grond

Wanneer bepaalde entiteite aan die begin van 'n gesprek of 'n geskrewe stuk gevestig word, is dit aanvanklik vir die leser of hoorder nodig om op 'n basiese vlak vas te stel *wie* of *wat* die aktiewe entiteit (die Figuur van die gebeure-opset) is en *waar* (teen watter (agter)Grond) die gebeurtenis plaasvind, voor hy ander entiteite se rolle in fyner detail kan bepaal.

Sodra entiteite se rolle gevestig is, en gebeure volgens die leser of hoorder se verwagtinge voorspelbaar verloop, kan hy elke bepaalde entiteit met verminderde aandag weer eens as Figuur en Grond Gestalts interpreteer tot tyd en wyl dit n.a.v. die verloop van gebeure nodig raak om weer meer gedetailleerde herinterpretasies van veranderde gebeure te maak.

Samevatting

Die begrippe Figuur en Grond is nuttig om kompakte, beweeglike en aktiewe entiteite te onderskei van entiteite wat as breë agtergrond waargeneem word, en kan waarskynlik met vrug benut word as 'n element van rolomskrywings. Die rolle Agent, Pasiënt, Instrument, Doener en Missiel hou verband met die Figuur, terwyl rolle soos Lokus, Doelwit, Roete en Trajek met die Grond verband hou.

Werkwoorde van letterlike gebeure

Inleiding

Die werkwoorde van letterlike gebeure is hoofwerkwoorde en dus onweglaatbaar in sinne. Die hoofwerkwoord domineer as predikaat alle tipes naamwoordstukke wat daarmee saam gebruik word in die sin. Dit beteken dat die hoofwerkwoord as die kern van 'n sin bepaal watter naamwoorde daarmee saam in die sin gebruik kan word, en watter semantiese rolle sulke naamwoorde kan vervul.

Party werkwoorde van letterlike gebeure kan benewens hulle letterlike betekenis 'n sekondêre, figuurlike betekenis hê wat metafores van aard is soos in [*hy kap sy opponent met goeie teenargumente*], of wat metonimies van aard is soos in [*ek het hom kortgeknip omdat hy dieselfde goed bly herhaal het*]. In hierdie navorsingsprojek word, met uitsluiting van die werkwoorde van konseptualisering soos [*sien, glo*] en [*verstaan*] gefokus op werkwoorde van letterlike gebeure. Sulke werkwoorde kan volgens Lakoff & Johnson 1980:25-40, Lakoff 1986:380-415 en Johnson 1987:101-138 deel uitmaak van ontologiese metafore soos in [*hy spesialiseer [_{houer} in bloedvaatsiektes]*], waar 'n versameling kennis oor 'n vakgebied metafores as 'n houer gesien word, maar waar sulke werkwoorde nog steeds 'n letterlike betekenis het.

Die naamwoordstukke wat saam met hierdie tipe hoofwerkwoorde gebruik word, verwys in aansluiting by die rapportering van letterlike gebeure omtrent altyd na konkrete entiteite in die werklikheid soos [*molekule, virus, kriek, man, klip, berg, rivier, oerwoud, kontinent, planeet, sonnestelsel, newelstelsel*] en [*heelal*].

Bestaanswerkwoorde

Om te bestaan is uit 'n konseptuele oogpunt die mees grondliggende kenmerk van enige entiteit. Voor 'n bal kan rond wees, moet dit eers wees - moet dit bestaan deur koördinate in die tyd en ruimte te beslaan.

Langacker 1991:288 verduidelik aan die hand van die sin [*Alice is under the bed*] dat [*Alice*] die enigste betrokke (participant¹²) aan die gebeur-opset is en dat [*bed*] bloot ter sprake kom omdat dit die Lokus spesifiseer. Hy dui ook aan dat [*Alice*] die mees minimale semantiese rol, naamlik die Zero-rol, beset omdat sy slegs die deelnemer aan die scenario is. Alice in die Zero-rol, in teenstelling met Alice in die Agent-rol, kan soos volg voorgestel word: [[_{Zero} Alice] is [_{Lokatief} under [_{Lokus} the bed]]] x [[_{Ag} Alice] is hiding [_{Lokatief} under [_{Lokus} the bed]]].

Lakoff 1986:489-491 bespreek die Belewingsgestalt (Experiential Gestalt) as deel van deiktiese verwysing tydens taalhandelinge en wys daarop dat die mees basiese kenmerk van 'n entiteit is dat dit binne die spreker en aangesprokene se visuele veld bestaan, wat gevolg kan word deur die kenmerk dat hy iewers bestaan.

Uit 'n predikaatlogiese oogpunt word elke bewegende, rustende of vervaardigende entiteit byvoorbeeld soos volg gepredikeer (waar die predikaat telkens deur hoofletters aangedui word:

(BEWEEG (BESTAAN (Bwgr Jan)) (BESTAAN (Bwgc bal))) Jan gooi die bal

(RUS (BESTAAN (DNR boek)) (BESTAAN (Gmd tafel))) die boek lê op die tafel

(MAAK (BESTAAN (BWGNDE vrou)) (BESTAAN (Bwgc brood))) die vrou bak brood.

Lakoff 1986 se siening oor die grondliggendheid van bestaan, saamgelees met Langacker 1991 se siening dat betrokkenheid die mees minimale rol, die Zero-rol, vervul, lei noodwendig tot die gevolgtrekking dat elke entiteit wat 'n mens waarneem, gedomineer word deur die BESTAAN-predikaat.

Onoorganklike bestaanswerkwoorde

Die Doener begin bestaan

Gebore word, gestalte aanneem/kry, kristaliseer, materialiseer, ontstaan, tot stand kom, uitkristaliseer, vorm, vorm aanneem.

¹² Langacker 1991 gebruik die problematiese term *participant* wat op grond van die verwante werkwoord *participate* myns insiens aktiefheid impliseer. Gevolglik word Langacker se *participant* hier met die term *betrokkene* eerder as met *deelnemer* vertaal.

Die Doener bestaan

Beslaan, bly, beset, in beslag neem, is, leef, voorkom, vul, wees.

Die Doener verander van toestand

Aanpas, agteruitgaan, degenereer, metamorfoseer, muteer, ondergaan, ontwikkel, verander, verbeter, versleg, verval, vervorm, verword, word.

Die Doener hou op bestaan

Disintegreer, doodgaan, tot niet gaan, verdwyn, vergaan, sterf.

Oorganklike bestaanswerkwoorde

Die Agent laat die Pasiënt begin bestaan

Beslag gee, bou, brei, die lewe skenk, geboorte gee, hekel, komponeer, kreëer, maak, ontwerp, optower, skape, skep, skilder, skryf, teken, tot stand bring, vervaardig, vorm, vorm gee, weef.

Die Agent laat die Pasiënt bly bestaan

Aan die gang hou, aan die lewe hou, laat voortbestaan, red, spaar.

Die Agent verwerk die Pasiënt d.m.v. 'n Instrument tot 'n ander vorm van bestaan

Afdamp, afwater, bak, braai, brand, bry, droog, inlê, inmaak, kondenseer, konsentreer, kook, looi, maal, ombou, rooster, skroei, smelt, stoom, stook, stowe, verander, veras, verbeter, verbou, veredel, verfyn, verhit, verkoel, verpulp, versap, versnipper, vervlou, verwerk, vries.

Die Agent laat die Pasiënt ophou bestaan

Annihileer, beëindig, doodmaak, uitroei, uitwis, verbrand, verdelg, vernietig, vermoor, verwoes.

Werkwoorde van beweging en rus

Talmy 1985 bespreek werkwoorde van beweging in sy ontleding van die verskillende maniere waarop komplekse semantiese begrippe saambegryp en as enkele lekseme geleksikaliseer word. Die proses waarvolgens verskeie semantiese konsepte in 'n enkele lekseem saambegryp word, staan volgens Talmy 1985:60 in Engels bekend as conflation. Daarvoor word die term inbegryping in dié verhandeling gebruik n.a.v. die bestaande woord inbegrepe.

Talmy wys daarop dat simplekse werkwoorde¹³ van beweging altyd meer as een konsep inbegryp en identifiseer vir die verskillende tale van die wêreld drie basiese inbegrypingspatrone by simplekse werkwoorde:

1. Beweging + Wyse / Oorsaak van beweging: Indo-Germaanse tale (met uitsondering van die Romaanse tale) & Chinees.
2. Beweging + Roete: Romaanse, Semitiese & Polinesiese tale.
3. Beweging + bewegende Figuur: Amerikaanse Indianetale.

Aangesien Afrikaans 'n Indo-Germaanse taal is, is slegs die *Beweging + Wyse/Oorsaak*-patroon hier van belang. Die die gesistematiseerde rubrieke wat volg, berus op Klopper 1995 (ms.) se ontleding van Afrikaanse bewegingswerkwoorde.¹⁴ Klopper 1995 onderskei 11 hoofipes konsepte wat benewens BEWEGING *per se* inbegryp word, en dui aan dat party van die hoofipes uitgebreide reekse subtypes insluit:

1. Die primêre Figuur se wyse van beweging: sy vertikale of horisontale oriëntasie¹⁵ (*opstyg, neerdaal, loop, vlieg*), die frekwensie waarteen hy beweging (*hop, hobbel*), sy liggaamshouding (*bollamakiesie slaan, marsjeer, kruip, slenter*), sy geestestoestand (*huppel, die hasepad kies, toyi-toyi*), sy ewewig (*loop, struikel, omkantel*), sy beweging in verhouding tot sy

¹³ Werkwoordstamme wat nie morfologies deur prefikse, suffikse of deeltjies vergesel word nie.

¹⁴ Ook morfologies komplekse werkwoorde is in die rubrieke vervat omdat deeltjies en afleidingsmorfeme sleutelrolle speel in die Afrikaanse werkwoordsisteem.

¹⁵ Die bewegende Figuur kan 'n Doener, 'n Agent of 'n Pasiënt wees.

middelpunt (*uitkring, rol, tol, induiestort*), sy beweging in verhouding tot 'n sekondêre Figuur se middelpunt (*inspiraal, kolk*), sy beweging in verhouding tot twee uiterste punte (*pendel, fluktueer, wapper*);

2. Die wyse waarop die primêre Figuur 'n deel van homself beweeg om iets aan 'n sekondêre Figuur te doen: (*klap, skop, tokkel*);

3. Die wyse waarop die primêre Figuur 'n sekondêre Figuur beweeg: (*ruk, stamp, (in)katrol, nadertrek*);

4. Die eiendomstatus van die sekondêre Figuur wat beweeg word: (*huur, leen, smous, weggee*);

5. Die instrumentstatus van die sekondêre Figuur wat beweeg word: (*borsel, kerf, saag, sny*);

6. Die verwantskap tussen die bewegende primêre Figuur en 'n bewegende sekondêre Figuur of 'n Lokus: (*abba, skuif, lei, agternaswem, inhaal, tred hou, raakloop, bots, anker, beleër, opplak, toegaan, toemaak, vashind, vassweis*);

7. Die aard van die bewegende Figuur: (*sprinkel, afdop, verkle, meng, deurmekaarskud, afsput, afhorsel, skoonblaas, inskep, uitgooi, oorpomp, indruk*);

8. Die begin of einde van beweging: (*begin, aanskakel, eindig, afskakel*);

9. Beweging na en van die deiktiese sentrum: (*naderstap, naderbring, vortstap, weggooi*);

10. Beweging in verhouding tot 'n bestemming: (*kuier, toer, boemel, swerf*);

11. Terug na 'n vorige lokus: (*omdraai, teruggaan, terugneem*);

Die voorgenoemde 11 inbegrepe konsepte by die Afrikaanse werkwoorde van beweging is 9 kategorieë meer as Talmy se netjiese twee, wyse van beweging en oorzaak van beweging. Dat morfeme soos *ver-* en deeltjies soos *in-*, *nader-*, *uit-* en *weg-* asook woordgroepleksikaliseringe soos in *die hasepad kies* 'n vernames rol in die kompliseringsproses speel, blyk heel gou uit die voorafgaande rubrieke. Verder is dit opvallend dat geen werkwoorde van beweging in Afrikaans teengekom is waar die konsep oorzaak van beweging inbegryp is nie.

Hoewel Ponelis 1979: 322-323 onder die terme kinetiese werkwoorde en statiese werkwoorde verwys na aspekte van die werkwoorde van beweging en rus wat met

lokatiewe uitdrukkings verband hou, bespreek hy die twee tipes werkwoorde nêrens sistematies nie.

Onoorganklike werkwoorde van beweging

Die Doener beweeg

Die Doener beweeg in 'n vertikale oriëntasie

Reader's Digest se *Universal Dictionary* omskryf die begrip orientation as 'the line or direction followed in the course of a trend, movement or development.' Na aanleiding van die voorafgaande leksikale definisie kan oriëntasie tydens letterlike beweging gesien word as die graad van horisontaalheid of vertikaalheid waarteen 'n entiteit beweeg, of die horisontale of vertikale lyn waarteen die entiteit rus.

Die Doener beweeg opwaarts

Die Doener behou sy ewewig en beweeg willekeurig op 'n reëlmatige manier opwaarts

Boontoe gaan, opgaan, ophop, opklim, opklouter opstyg, opspring, opvlieg, styg, wegvlieg.

Die Doener beweeg onwillekeurig in die mag van 'n ander entiteit op 'n onreëlmatige manier opwaarts

Borrel, bruis, opborrel, opbruis, opwaai, opwarrel.

Die Doener beweeg afwaarts

Die Doener behou sy ewewig en beweeg willekeurig op 'n reëlmatige manier afwaarts

Afbeweeg, afduik, afgaan, afhop, afklim, afklouter, afspring, daal, induik, inspring, land, neerdaal, neerstryk, neerval, ondertoe gaan, platval,

Die Doener verloor sy ewewig en beweeg onwillekeurig op 'n onreëlmatige manier afwaarts

Aftuimel, afval, glip, gly, intuimel, insak, inval, neerplons, neerstort, neersak, neerslaan, neertuimel, stort, stroom, struikel, tuimel, val, vloei, wankel.

Die Doener beweeg herhaaldelik opwaarts en afwaarts

Die Doener beweeg onwillekeurig herhaaldelik opwaarts en afwaarts

Bons, dobber, kabbel.

Die Doener behou sy ewewig en beweeg willekeurig herhaaldelik opwaarts en afwaarts van een lokus na 'n ander een

Baljaar, bokspring, buitel, dartel, gallop, huppel, wip.

Die Doener beweeg in 'n horisontale oriëntasie

Die Doener begin in 'n horisontale oriëntasie beweeg

Die Doener begin willekeurig van 'n vaste punt af wegbeweeg

Afreis, begin, bokkerof, die pad vat, die spoor vat, in die pad val, fokof, gaan, loop, scam, skededel, vertrek, vortspring, waai, walla, weggaan, wemusi.

Meer as een Doener begin weg van mekaar af beweeg

Skei, uiteengaan, uiteenhardloop, uiteenloop, uitenskarrel, uitmekaardryf, uitmekaargaan, uitmekaarspat.

'n Emosioneel ontstelde Doener begin willekeurig van 'n vaste punt af weg beweeg

Die hasepad kies, dros, gat skoonmaak, laat spaander, laat spat, laat wiel, ontsnap, ontvlug, op hol gaan, vlug, voet in die wind slaan, wegkom, wegloop, wegspring, wegvlieg, wegvlug.

Die Doener bly in 'n horisontale oriëntasie beweeg

DIE DOENER BEWEEG VAN EEN LOKUS NA 'N ANDER EEN IN VERHOUDING TOT DIE EEN OF ANDER TIPE VASTE PUNT

DIE DOENER BEWEEG MET SY EIE EWEWIG AS VASTE PUNT

Die Doener beweeg willekeurig vorentoe met stabiele ewewig

Bollemakiesie slaan, bontstaan, dans, draf, hardloop, hol, hop, klim, kruip, loop, nael, rol (uit die pad uit) seil, speel, spring, stap, swaai, swem, systap, tonnel, trippel (perd), vlieg, voetslaan, waad, wandel.

Die Doener beweeg vorentoe met onstabiele ewewig

Hink, hinkepink, hobbel, hortel, ploeter, skuifel, slinger, strompel, waggel.

Die Doener beweeg reëlmatig/ met stabiele ewewig

Dans, rondwikkel, wapper.

'n Groot groep Doeners behou hulle ewewig en beweeg willekeurig en patroonmatig vorentoe

Dril, marsjeer, mars op, ruk op, toyi-toyi/toi-toi.

DIE DOENER BEWEEG OM SY EIE MIDDELPUNT AS VASTE PUNT

Die Doener beweeg onwillekeurig weg van 'n ander Middelpunt af wat as as vaste punt dien

Uitkring, uitspiraal.

Die Doener beweeg met verlies van eie belans, middelpuntsoekend onder beheer en in die rigting van 'n ander entiteit se middelpunt.

Die Doener beweeg willekeurig reëlmatig in dieselfde rigting om sy eie Middelpunt

Rondomtalie draai, tickiedraai, wawiele maak, wegrol.

Die werkwoord *tiekiedraai* vereis ten minste twee Doeners wat willekeurig om 'n gemeenskaplike middelpunt beweeg. Dit verskil dus van die ander werkwoorde in die rubriek omdat 'n enkele Doener, of veelvuldige Doeners om 'n eie middelpunt beweeg.

Die Doener beweeg onwillekeurig reëlmatig in dieselfde rigting om sy eie Middelpunt

Rol, roteer, tol.

Die Doener beweeg onwillekeurig reëlmatig in dieselfde rigting om sy eie of 'n ander Middelpunt

Draai, omwentel, spin, wentel.

Die omtrek van die Doener beweeg onwillekeurig middelpuntsoekend

Implodeer, induiestort, ineenkrimp, incensak, ineenskrompel, ineenstort, ineenval, ineenvou, in(een)plof, inmekaarsak.

Die Doeners wat met die voorafgaande werkwoorde geassosieer word, beweeg a.g.v. verlies van struktuur, middelpuntsoekend.

Die omtrek van die Doener beweeg onwillekeurig geleidelik middelpuntvliedend

Rys (deeg), uitdy, uiteenvloei, uitkring, uitrys (deeg), uitsit (iets waarvan die omtrek groter word), uitswel.

Die omtrek van die Doener beweeg onwillekeurig met mag middelpuntvliedend

Ontplof, spat, uiteenskarrel, uiteenspat, uiteenvlieg.

DIE DOENER BEWEEG OM 'N ANDER MIDDELPUNT AS VASTE PUNT

Die Doener beweeg in die rigting van 'n ander Middelpunt wat as vaste punt dien

Inspiraal, kolk.

Die Doener beweeg met verlies van eie ewewig, onder beheer van 'n ander entiteit en in die rigting van daardie entiteit se middelpunt

DIE DOENER BEWEEG IN VERHOUDING TOT DIE DEIKTIESE SENTRUM AS VASTE PUNT

Waar die Spreker as eerstepersoon-Ervaarder vir die Aangesprokene as tweedepersoon-Ervaarder 'n gebeurtenis beskryf wat op daardie tydstip voor sy oë afspeel, beset die Spreker, die Aangesprokene en die afspelende gebeurtenis die deiktiese sentrum soos in ([_{S_n¹}, Dkt Sentrm [P1-Vrtlr *Ek*] *berig aan* [P2-Aang-Erv *jou*]]:.) [_{S_n²}, Gbrtns [P3-Ag *die kat*] *vang* [P3-Pas *die muis*]]. 'n Gebeurtenis kan egter ook uit die oogpunt van 'n Derdepersoon-Ervaarder vertel word soos in [_{S_n¹} *toe hoor* [P3-Erv *hy*]^a [_{S_n²} [P3-Dnr *die olifante*] [_{Rte} *na* [P3-Erv *hom*]^a *toe*] *aankom*]. In sulke gevalle vorm die Derdepersoon-Ervaarder die verplaaste deiktiese sentrum en kan die vorige sin soos volg herbenoem word: [_{S_n¹} *toe hoor* [Dkt Sentrm [P3-Erv *hy*]^a] [Stmls [_{S_n²} [P3-Dnr *die olifante*] [_{Rte} *na* [Dkt Sentrm [P3-Erv *hom*]^a] *toe*] *aankom*]].

Hoewel alle gebeure wat eerstehands in die teenwoordigetyd berig word, dus uiteraard binne die deiktiese sentrum voltrek word, is werkwoorde soos [*eet*, *slaap*, *ploeg*] en [*skiet*] nie deikties gemerk nie. Daarenteen is werkwoorde soos [*aankom*, *naderstaan*, *terugkeer*, *vortgaan*] en [*wegjaag*] d.m.v. setseldeeltjies soos [*aan-*, *nader-*, *terug-*, *vort-*] en [*weg-*] gemerk vir beweging in die rigting van, of weg van die deiktiese sentrum.

Die Doener beweeg willekeurig in die rigting van die deiktiese sentrum as Lokus

Aankom, aanland, arriveer, kom, naderdryf, naderfladder, naderkom, naderkruip, naderloop, naderroei, naderstaan, naderstap, nadersweef, naderswem, nadervlieg, nadervloei, opdaag, opduik, teruggaan, te voorskyn kom, verskyn.

Die Doener beweeg willekeurig weg van die deiktiese sentrum af as Lokus

Gaan, padgee, skoert, verdwyn, vertrek, voertsek, vortgaan, weggaan, weghardloop, weghol, wegjaag, weg kruip (op die hande en knieë), wegloop, wegstaan, wegsweem, wegtrek, wegvlieg, wegvloei.

DIE DOENER BEWEEG NA 'N BESTEMMING AS VASTE PUNT

Die Doener beweeg na een of meer tydelike bestemmings

Besoek, kuier, reis, rondloop, toer.

Die doener beweeg willekeurig na 'n spesifieke lokus toe as vaste punt

Koers hou, koers kry, koers vat (na ... toe), rigting kry (na ... toe).

DIE DOENER BEWEEG TUSSEN TWEE UITERSTE VASTE PUNTE

Fluktueer, ossileer, pendel, skommel, slinger, rammel, swaai, wapper, wieg.

DIE DOENER BEWEEG SONDER BESTEMMING

Die Doener beweeg tydelik doelloos/ sonder Bestemming rond

Drentel, dwaal, ghalavant, rits, ronddwaal, rondsrentel, rondflenter, rondhardloop, rondkyk, rondloop, rondmaal, rondsrits, rondsleenter, slenter.

Die Doener beweeg langdurig doelloos/ sonder Bestemming rond

Boemel, rondsverf, swerf.

Die Doener beweeg doelloos rond op min of meer dieselfde plek

Rondhang, rondkyk, rondlê, rondsit, rondstaan.

DIE DOENER PROBEER DOELBEWUS ONOPSIGTELIK VAN EEN ONGESPESIFISEERDE LOKUS NA 'N ANDER EEN BEWEEG

Rondloer, rondloop, rondsneffel, rondsloop, sluip.

'n Groot groep Doeners beweeg patroonloos in allerlei rigtings

Krioel, skarrel, stroom, swerm, warrel, wemel.

DIE DOENER BEWEEG TUSSEN 'N ONGESPESIFISEERDE VERTREKPUNT EN BESTEMMING

DIE DOENER BEWEEG WILLEKEURIG TUSSEN 'N ONGESPESIFISEERDE VERTREKPUNT EN 'N ONGESPESIFISEERDE BESTEMMING

Aanhobbel, aanhuppel, aanloop, aankruip, aanstap, aanstrompel, aanswem, aan-swerm, aanfladder, aanvlieg, inkom, inloop, invlieg, invloei, opsystaan.

VERSKEIE DOENERS BEWEEG WILLEKEURIG TOT BY MEKAAR BY 'N ONGESPESIFISEERDE TYDELIKE BESTEMMING

Byeenkom, bymekaarkom, ontmoet (mekaar), saamkom.

DIE DOENER BEWEEG WILLEKEURIG IN 'N RIGTING, HOU VIR 'N ONGESPESIFISEERDE TYD OP BEWEEG EN BEWEEG DAN TERUG IN DIE RIGTING WAARUIT HY AANVANKLIK BEWEEG HET

Omdraai, omspring, omvlieg, terugkeer, terugkom, teruggaan, terugreis, terugtrek.

Die Doener beweeg 'n deel van sy lyf maar bly op dieselfde Lokus

DIE DOENER BEWEEG 'N DEEL VAN SY LYF WILLEKEURIG TERWYL HY OP DIESELFDE LOKUS BLY

Koes, kriewel, liemaak, die pas markeer, pirouetteer, (danser), salueer, toyi-toyi, trippel (kind), water trap.

'N DEEL VAN DIE DOENER SE LYF BEWEEG ONWILLEKEURIG TERWYL HY OP DIESELFDE LOKUS BLY

Bewe, bibber, klappertand, ril, sidder, stuiptrek, vroetel, wikkkel, wriemel.

Die Doener beweeg onwillekeurig in die mag van 'n ander entiteit

Dwarrel, warrel, waai.

Die Doener hou op beweeg

Die Doener hou op beweeg in 'n horisontale oriëntasie

Die Doener hou op beweeg by 'n ongespesifiseerde vaste punt

Eindig, gaan lê, gaan sit, gaan staan, ophou, stop, vassteek, vasval.

Die Doener hou op beweeg by 'n gespesifiseerde of geïmpliseerde vaste punt

Aankom, anker gooi, bereik, grondvat, strand, stuit (teen), te pletter loop (teen), vashaak (aan), vasloop (teen), vasmeer.

[*Vasloop*] kan oorganklik of onoorganklik vertolk word afhangende van hoe die nie-bewegende entiteit waargeneem word. Indien dié entiteit omvangryk en onbeweeglik is, word dit op grond van die Figuur-Grond Gestalt as die Grond vertolk soos in [*onverwags loop hulle hulle tussen die ruigte vas* [_{Grond} *teen 'n oorgroeide ruïne*]] en [*ek het my baadjie se mou so geskeur toe ek (my)* [_{Grond} *in 'n doringbos*] *vasgeloop het*]]. Indien die entiteit egter kompak en beweeglik is, word dit op grond van die Figuur-Grond Gestalt as 'n Figuur vertolk, en is dit op grond van Langacker 1987:3-22 se energiedistribusieketting as die Pasiënt soos in [*ek het my gister* [_{Grond} *in die stad*] [_{FIG, Pas} *in Jan*] *vasgeloop*]].

Onoorganklike werkwoorde van rus

Die Doener rus by 'n Lokus as vaste punt

Die Doener rus in 'n bepaalde oriëntasie

'n Doener wat willekeurig in 'n bepaalde oriëntasie rus, is 'n bewuste entiteit soos 'n mens of 'n dier wat doelbewus passief is soos in [[_{Bws1 Dnr} *die jagter*] *kniel vir 'n oomblik in die skadu van die doringboom, sy aandag gespits op enige geluid wat aandui waar* [_{Bws1 Dnr} *die gewonde leeu*] *in die ruigte skuil*]]. Daarenteen is 'n Doener wat onwillekeurig in 'n bepaalde oriëntasie rus 'n nie-bewuste entiteit soos 'n stok, 'n

klip, 'n geweer, of 'n bewustelose mens of dier wat geen beheer oor sy passiwiteit het nie soos in [[^{nic-Bwst Dnr} *die houtstomp*] *dryf met die stroom af*].

Die Doener rus willekeurig in 'n bepaalde oriëntasie

Balanseer, buk, dryf, hang, hurk, kniel, lê, leun, rus, sit, staan, wegkruip.

Die Doener rus onwillekeurig in 'n bepaalde oriëntasie

Dryf, hang, lê, leun, rus, sit, staan, wegkruip.

Die Doener rus by 'n vaste punt

Die Doener rus tydelik op 'n vaste punt

Aanbly, agterbly, bly, inwoon, loseer, stop, vashaak, vassit, vertoef.

Die Doener rus vir 'n langerige tydperk op 'n vaste punt

Bly, leef, staan (berg, boom), vasstaan, vestig, woon.

Die Doener rus langdurig op 'n vaste punt

Bly, lê, staan, rus, uittroon, vestig, woon.

Die voorafgaande rubriek werkwoorde wat m.b.t. lewende Doeners na relatief kortstondige tydperke van rus verwys, verwys vanuit die menslike perspektief in die geval van nie-lewende Doeners na langdurige tydperke van rus soos in [*die rotsblokke lê op die strand gestrooi*], [...*waar basaltgesteente op tektoniese plate rus*] en [*hy sien weer die sandsteenkranse bo die vallei uittroon*].

OORGANKLIKE WERKWOORDE VAN BEWEGING

Die Agent beweeg die Pasiënt in 'n vertikale oriëntasie

Die Agent beweeg die Pasiënt afwaarts

Afgooi, afhaal, afhelp, aflaai, aflag, afstamp, afvee, neergooi, neerhelp, stryk.

'n Ontstelde Agent beweeg die Pasiënt afwaarts

Afboelie, afboender, afsmyt, afstamp, aflê, neerbliksem, neerdonder, neerplak, neersmyt.

Die Agent beweeg die Pasiënt opwaarts

Hys, opgooi, ophang, ophelp, oplig, optel, optrek, opvee.

'n Ontstelde Agent beweeg die Pasiënt opwaarts

Oppluk, opruk, opsmyt.

Die Agent beweeg die Pasiënt in 'n horisontale oriëntasie

Die Agent laat die Pasiënt begin beweeg

Afsit (wedren), begin, bevry, lanseer, loslaat, uitlaat, vrylaat.

Die Agent laat die Pasiënt aanhou beweeg

Die Agent beweeg die Pasiënt in verhouding tot die een of ander tipe vaste punt

Die Agent beweeg die Pasiënt in verhouding tot homself as vaste punt

DIE AGENT BEWEEG DIE PASIËNT WILLEKEURIG OP 'N ONSTABIELE MANIER IN VERHOUDING TOT HOMSELF AS VASTE PUNT

Ruk, rondpluk, rondstamp, skommel, skud, slinger, stamp, wikkel.

DIE AGENT BEWEEG DIE PASIËNT WILLEKEURIG OP 'N STABIELE MANIER NA HOMSELF
TOE AS VASTE PUNT

Aanneem, aanvaar, aanvat, gryp, (in)katrol, naderhelp, naderkry, nadersleep, nadertrek, neem, ontvang, vat.

DIE AGENT BEWEEG DIE PASIËNT WILLEKEURIG WEG VAN HOMSELF AF AS VASTE PUNT

Afvuur, gooi, lanseer, skiet, slinger, smyt, stamp, weggooi, wegsmyt, wegslinger, werp.

Die Agent beweeg Eiendom in verhouding tot die Eienaar as vaste punt

Die Agent beweeg die Pasiënt-Eiendom na homself as Bestemming en word die nuwe Eienaar daarvan

Aanskaf, afneem (by/van), afvat (by/ van ... af), bekom, beroof, beslag lê (op), gaps, gaan haal, huur, konfiskeer, koop, leen, neem, onteien, oorneem, steel, toe-eien, vat (by/van), verkry, vervreem, weggryp, wegraap, wegvat (by/van ... af), wen, werf.

In die voorafgaande rubriek werkwoorde is die Agent en Eienaar aan die begin van die handeling twee afsonderlike entiteite, maar aan die einde daarvan dieselfde entiteit.

Die Agent-Eienaar beweeg die Pasiënt-Eiendom willekeurig na 'n Pasiënt-Eienaar as vaste punt

Aangee (koppie tee), aangooi, aanstuur, afstaan, bestee, gee, pos, uitgee (geld), uitmors (geld), vat (vir/na ... toe), weggee, weggooi, wegsmyt, wegstuur.

'n Agent-Eienaar kan op twee maniere willekeurig van sy eienaarsreg afstand doen. Eerstens kan hy sy Eiendom willekeurig aan 'n nuwe Eienaar besorg soos in [[Ag-Eienr Jan] het [Pas-Eiendm sy kar] aan [Pas-Eienr Pieter] verkoop], of [[Ag-Eienr ek] pos [Pas-Eiendm die resepte] môre vir [Pas-Eienr jou]].

Tweedens kan die Agent-Eienaar willekeurig eienaarskap van Eiendom opsê deur dit te versaak soos in [_{So}¹ [_{So}² *na hulle uitgemaak het*], *het* [_{Ag-Eienr} *die seun*] [_{Pas-Eiendom} *haar liefdesbriewe*] *verbrand/ in die vuurblik gesmyt*].

Die Eienaar-Agent kan ook onwillekeurig van sy Eiendom afstand doen sonder dat hy eienaarskap daarvoor opsê soos in [[_{Ag-Eienr} *die knaap*] *het* [_{Pas-Eiendom} *sy horlosie*] *op die strand vergeet/ verloor/ laat lê*].

Die Agent-Eienaar beweeg 'n ander Pasiënt-Eienaar se Eiendom tydelik na homself as nuwe Bestemming

Bruikleen, leen (by), huur.

Die Agent-Eienaar beweeg sy Eiendom tydelik na die Pasiënt-Eienaar as Bestemming

Leen (aan/ vir), toestaan, toevertrou, verhuur.

Die Agent-Eienaar en Pasiënt-Eienaar beweeg Eiendom na mekaar toe as wedersydse Bestemmings

Smous, verhandel, verkoop, verkwansel, (ver)ruil, verpand.

Die Agent beweeg die Pasiënt m.b.t. die deiktiese sentrum as vaste punt

Die Agent beweeg die Pasiënt willekeurig in die rigting van die deiktiese sentrum

Aanbring, aandra, bring, naderbring, naderdra, nadergooi, naderkap, naderkrap, naderpluk, naderrol, naderskuif, nadersleep, nadertrek.

Die sin [[_{Ag} *Die leeu*] *sleep* [_{Pas} *die bok*] [_{Ric, Dkt Sntr} *nader*]] kan op twee maniere konstrueer word t.o.v. die deiktiese sentrum. Die Aangesprokene kan eerstens verstaan dat die bok nader aan homself en die Spreker as deiktiese sentrum gesleep word. Tweedens kan die Aangesprokene verstaan dat die leeu die bok nader aan homself

sleep. In dié geval word die omgewing van die leeu beleef as die verplaaste deiktiese sentrum:

DEIKTIESE SENTRUM

Spreker as Bestemming

[[_{Ag} *Die leeu*] *sleep* [_{Pa} *die bok*] [_{Dkt Snt} *nader*]] (aan ons, die Spreker en Aangesprokene)

[[_{Ag} *Die leeu*] *sleep* [_{Pa} *die bok*] [_{Dkt Snt} *nader*]] (aan homself)

Agent as Bestemming

VERPLAASTE DEIKTIESE SENTRUM

Die Agent beweeg die Pasiënt willekeurig weg van die deiktiese sentrum af

Vortdra, vortkarwei, vortsleep, wegboender, wegdra, weggooi, wegjaag, wegkarwei, wegsleep, wegstamp, wegstoot, wegstuur, wegvat.

Die Agent beweeg die Pasiënt weg van sy bestaande Lokus as 'n vaste punt

Die Agent beweeg die Pasiënt weg van sy huidige vaste punt af

Afhaal, (gaan) haal, (gaan) kry, lig, oplaai, oppik, saamneem, saamvat.

Die Agent beweeg die Pasiënt terug na 'n vorige vaste punt

Terugbesorg, teruggee, teruggooi, terugneem, terugpos, terugmyt, terugstuur, terugvat.

Die Agent beweeg die Pasiënt oor 'n opening in 'n geslote ruimte

Die Agent beweeg die Pasiënt sodat 'n geslote ruimte oop raak

Oopmaak, oopskuif, oopstoot, ooptrek.

Die Agent beweeg die Pasiënt sodat 'n oop ruimte geslote raak

Toemaak, toeskuif, toestoot, toetrek.

Die Agent beweeg die Pasiënt d.m.v. 'n Instrument

Die Agent beweeg die Pasiënt wat 'n ongewenste stof is van die een of ander oppervlak d.m.v. vloeistof en 'n geïmpliseerde Instrument

Afspuit, afskrop, afwas.

Die Agent beweeg die Pasiënt wat 'n ongewenste stof is van die een of ander oppervlak d.m.v. 'n soliede Instrument

Afborsel, afskuur, afvee, uitvryf.

Die Agent beweeg die Pasiënt wat 'n ongewenste stof is, uit 'n houer uit d.m.v. saamgeperste gas as Instrument

Evakueer, skoonblaas, uitblaas, uitpomp, weghlaas.

Die Agent beweeg 'n dun bedekkende materiaal van die oppervlak van die Pasiënt af

Afdop, afskil, ontklee, afpluk, aftrek, uittrek, verkleef.

Die Agent beweeg dele van die Pasiënt in verhouding tot mekaar

Die Agent beweeg dele van die Pasiënt uit mekaar uit

Die Agent beweeg dele van die Pasiënt moeiteloos in twee dele uit mekaar uit

Halveer, ontpit, skei, uitdop, uitmekaarhaal, uitmeekaarmaak, verdeel.

Die Agent beweeg dele van die Pasiënt met mag in twee dele uit mekaar uit

Afbreek, Afkap, afkerf, afruk, Afsit, afskiet, afskeur, afsny, afspit, afsteek, amputeer, kwarteer, opsny, uitdruk, uitmeekaarsny, uitwan.

Die Agent beweeg dele van die Pasiënt met mag in veelvuldige dele uit mekaar uit

Opdeel, opkerf, opsny, uitdeel, uitmekaarpluk, uitmekaarsny.

Die Agent beweeg vloeiende partikels van die Pasiënt moeiteloos uit mekaar uit

Sprinkel, sproei, stuif.

Die Agent beweeg soliede partikels van die Pasiënt moeiteloos weg van mekaar af

Saai, sif, sprei, sprinkel, strooi.

Die Agent beweeg afsonderlike Pasiënte moeiteloos, nader aan mekaar

Byeenbring, bymekaarbring, bymekaarmaak, bymekaarvoeg, groepeer, insluit, saamgroepeer, saamstel, indeel, verenig.

Die Agent beweeg afsonderlike Pasiënte deurmekaar

Die Agent beweeg Pasiënte moeiteloos deurmekaar

Deurmekaarmaak, meng, saamsit, saamvoeg.

Die Agent beweeg Pasiënte met mag deurmekaar

Deurmekaarklits, deurmekaarkrap, deurmekaarroer, deurmekaarskud, inneng, klits, meng, opskud, saamgooi, saamroer, roer, skud.

Die Agent beweeg dele van 'n inbegrepe Pasiënt

In die volgende vier rubrieke is die ware Pasiënt telkens as een van 'n aantal konsepte inbegryp in die betekeniskonstellasie van die werkwoord. Gevolglik word die deel van die sin wat normaalweg 'n Grond-element sou wees, gepromoveer tot die

Pasiënt-rol soos in [[_{AR} hy] strooi [_{PAS} mis] oor [_{GRD} die beddings] teenoor [[_{AG} hy] bemes [_{PAS} die beddings]].

Die Agent beweeg dele van 'n inbegrepe Pasiënt in verhouding tot die Grond-Pasiënt

Die Agent beweeg dele van 'n inbegrepe Pasiënt moeiteloos en met kort tydsverloop deurmekaar met die Grond-Pasiënt

Kruie (die kos), sout, suiker (pannckoeke).

Die Agent beweeg dele van 'n inbegrepe Pasiënt met relatiewe lang tydsverloop weg van mekaar af oor die Grond-Pasiënt

Bemes (tuin), beplant, besaai, besproei, bestuif, omhein, saai, verf, water.

- *Die Agent beweeg dele van 'n inbegrepe Pasiënt uit homself uit oor die Grond-Pasiënt*

Bekak, bemis, bepis, bespoeg, besweet.

Die Agent beweeg die Pasiënt m.b.t. 'n houer

Die Agent beweeg die Pasiënt in 'n houer in

Die Agent beweeg die Pasiënt wat solied is, in 'n houer in

Inforseer, inkry, inlê, inmaak, inpak, insit, inskep, volmaak, vol skep, vol stop, vul.

Die Agent beweeg die Pasiënt wat vloeistof is, in 'n houer in

Indrup, ingiet, ingooi, inpomp, inskink, inspuit, skink, vol gooi, vol skep, vol tap, volmaak, volskink, vul.

Die Agent beweeg die Pasiënt wat 'n gas is, in 'n houer in

Die Agent beweeg die Pasiënt uit 'n houer uit

Die Agent beweeg die Pasiënt wat 'n vloeistof is, uit 'n houer uit

Ledig, leeggooi, uitgooi, uitgiet.

Die Agent beweeg die Pasiënt wat 'n gas is, uit 'n houer uit

Afblaas, laat ontsnap, uitgaan, uitlaat.

Die Agent beweeg die Pasiënt wat 'n vaste stof is uit 'n houer uit

Opdiep, uithaal, uitkry, uitpak, uitsmyt.

Die Agent beweeg die Pasiënt wat 'n vloeistof is, uit 'n houer uit

Afskep, uitskep, uitgooi, uitgiet, uitsmyt.

Die Agent beweeg die Pasiënt uit een houer uit in 'n ander een in

Die Agent beweeg die Pasiënt wat vloeistof is, uit een houer uit, in 'n ander een in

Oorgooi, oorpomp, oorskink, oortap.

Die Agent beweeg die Pasiënt wat 'n korrelrige stof is, uit een houer uit in 'n ander een in

Oorskep, oorgooi, oorstrooi, strooi.

Die Agent beweeg die Pasiënt wat 'n vaste stof is, uit een houer uit in 'n ander een in

Oorpak, verpak.

Die Agent beperk die Pasiënt se vryheid van beweging

Die Agent beperk die Pasiënt se vryheid van beweging in verhouding tot 'n geïmpliseerde Grond as vaste punt

Anker, arresteer, gevange neem, in hegtenis neem, inhok, inkerker, inperk, interneer, opsluit, vang, vasanker, vasgryp, vashou, vasvang.

Die geïmpliseerde grond is by die werkwoordbetekenis inbegryp.

Die Agent beperk die Pasiënt se vryheid van beweging in verhouding tot homself
Boei, kniehalter, vasbind, vasketting, vasknoop vasmaak.

Die Agent beperk die Pasiënt se vryheid van beweging in verhouding tot 'n ander Pasiënt of 'n Lokus

Vasbind (aan), vasboci (aan), vasheg (aan), vasketting (aan), vasknoop (aan), vasmaak (aan), vaspak.

'n Groep Agente beweeg willekeurig en patroonmatig om 'n Pasiënt of Pasiënte se vryheid van beweging te beperk

Beleër, isoleer, kordoneer, omsingel, omring.

Die Agent beweeg die Pasiënt van 'n ongespesifiseerde Vertrekpunt af na 'n ongespesifiseerde Bestemming toe

Aangee, aangooi, aanhelp, ankarwei, aansleep, aanstuur, aanvat, abba, afgee (by), beweeg, dra, lei, peppa, pos, sleep, skuif, stoot, stuur, vat (na ... toe), vervoer, wegskuif, wegstamp, wegstoot.

Die Agent beweeg in verhouding tot die bewegende Teiken

Die Agent beweeg agter die Teiken aan

Agternabeweeg, agternaduik, agternagaan, agternahardloop, agternahol, agternary, agternaspring, agternaswem, agternavaar, agternavlieg, agtervolg, volg.

Die Agent beweeg saam met die Teiken

Bybly, byhou, in gelid beweeg (met), saamgaan (met), saamloop (met), tred hou (met).

Die Agent beweeg vinniger as die Teiken agter die Teiken aan

Inhaal, inhardloop, inhol.

Die Agent beweeg na 'n statiese Teiken toe

Afsluip op, bckruip, sluip (na .. toe).

Die Agent en die Pasiënt beweeg tot teenaan mekaar

Bots, stamp (teen), tref, vasdryf (teen), vashardloop (teen), vashol (teen), vasjaag (teen), vasroei (teen), vasry (teen), vavlieg (teen).

Die Ervarende Agent beweeg in verhouding tot 'n Stimulus

Die Ervarende Agent beweeg willekeurig vinniger as die Stimulus weg van die Stimulus af

Ontvlug, uitstof, uitvlug (onder), wegkom (van), wegvlug (van).

Die Ervaarder beweeg toevallig tot by 'n Stimulus

Afkom (op), raakloop, teenkom/ teëkom.

Meer as een Ervarede Agent beweeg toevallig tot by mekaar

Afkom op (mekaar), raakloop (mekaar), teenkom (mekaar).

Die Agent beweeg 'n deel van sy lyf willekeurig

Bal (vuis), beweeg (lyf, kop, nek, arms, bene, hande, voete, vingers, tone), buig (lyf, kop, nek, arms, bene, hande, voete, vingers, tone), draai (kop, oë), klap (hande/vlerke), knak (vingers, litte), knik (kop), knip (oë), kreukel (neus), oopsper (neusvleuels, mond), skreef (oë), skuif, sleep (voete), swaai (lyf, kop, nek, arms, bene), tokkel (vingers), tuit (lippe), versit (voete), wikkel (lyf, arms, bene, kop, nek).

Hierdie werkwoordkategorie vorm 'n oorgang tussen oorganklike en onoorganklike werkwoorde. Omdat die werkwoord telkens deur 'n naamwoordstuk gevolg word soos in [*hy knik* [_{NS} *sy kop*] *instemmend*], is dié werkwoorde sintagmaties oorganklik gemerk. Dit is egter uit suiwer semantiese oorwegings moeilik om sulke werkwoorde van formeel onoorganklike werkwoorde soos [*beduie*, *gaap*, *kniel*] en [*frons*] te onderskei aangesien daar telkens met 'n deel van die lyf beduie, gekniel en gefrons word.

Die Agent beweeg oënskynlik in verhouding tot die Pasiënt

'n Nie-bewegende Agent word waargeneem asof hy beweeg in verhouding tot die Pasiënt

Halveer (lyne), loop (parallel aan), kruis, omring.

Verskeie nie-bewegende Agente word waargeneem asof hulle in beweging interakteer

Bymekaarkom (lyne, grense), halveer (lyne), kruis (paaie, lyne), ontmoet, saamkom, skei, uiteenloop.

Die Agent plaas die Pasiënt

Die Agent plaas die Pasiënt by die een of ander tipe Lokus as vaste punt

Die Agent plaas die Pasiënt willekeurig agter by 'n Lokus as vaste punt en vertrek

Abandoneer, besorg, agterlaat, laat staan, los.

Die Agent plaas die Pasiënt onwillekeurig by 'n Lokus as vaste punt en vertrek

Agterlaat, agterlos, laat lê, los, vergeet.

Die Agent plaas die Pasiënt teen 'n oppervlak as vaste punt

DIE AGENT PLAAS DIE PASIËNT TYDELIK TEEN 'N OPPERVLAK AS VASTE PUNT

Aanheg, aanplak, aanspeld, ophang, opplak, opsit, opsteek, opspeld, vasbind (aan), vasheg (aan), vasketting (aan), vasknoop (aan).

DIE AGENT PLAAS DIE PASIËNT PERMANENT TEEN 'N OPPERVLAK AS VASTE PUNT

Aanwerk, vaskram (aan), vasnael (aan), vaslym (aan), vasplak (aan), vassoldeer (aan), vasspeld (aan), vasspyker (aan), vassweis (aan), vaswerk (aan).

Die Agent plaas twee of meer Pasiënte in 'n vaste verhouding t.o.v. mekaar

Aanmekaarbind, aanmekaarketting, aanmekaarknoop, aanmekaarkram, aanmekaarsit, aanmekaarwerk, kram, saambind, saamvoeg.

Die Agent plaas die Pasiënt in 'n houer as vaste punt

Inpak, insit, intel, ingooi, inhelp.

Die Agent plaas die Pasiënt in 'n openbare Lokus as vaste punt

Ten toon stel, uitstal, vertoon.

Die Agent plaas die Pasiënt in 'n bepaalde oriëntasie

Die Agent plaas die Pasiënt in 'n ongespesifiseerde oriëntasie

Balanseer, neersit, opsit, plaas, sit.

Die Agent plaas die Pasiënt in 'n gespesifiseerde oriëntasie

Neerlê, staan maak.

Die Agent plaas dele van die Pasiënt in 'n bepaalde konfigurasie

Die Agent plaas die komponente van die Pasiënt in 'n vaste konfigurasie tot mekaar

Aanmeakaarskroef, inmeakaarpas, installeer, configureer, oopvou, opslaan, opstel, saamflans, saamstel.

Die Agent plaas die komponente van die Pasiënt in 'n ander konfigurasie tot mekaar

Herkonfigureer, herrangskik, stel, verstel.

Die Agent plaas soliede Pasiënte in vaste relasie tot mekaar

Opstapel, opeenhoop, opmekaarhoop, orden, rangskik.

Die Agent plaas 'n elastiese dun materiaal oor die soliede oppervlak van die Pasiënt

Aantrek, beklce, oortrek.

Die Agent plaas 'n vloeibare materiaal oor die oppervlak van die Pasiënt

Aansmeer, aanborsel, aanspuit, aanverf, aanvryf, aanwend.

Die Pasiënt behou integriteit as stof na aanwending

Die Agent laat die Pasiënt ophou beweeg

Afsluit, afsny beëindig, bêre, laai, onderbreek, sluit, staak, stop, termineer, toemaak, toesluit, wegbêre, wegpak, wegsit, wegsluit, wegsteek.

Bewerkingswerkwoorde

Bewerkingswerkwoorde (Ponclis 1979:216 en Du Plessis 1972) verwys na 'n Agent se willekeurige of onwillekeurige konstruktiewe of destruktiewe handelinge wat hy met behulp van of sonder instrumente uitvoer sodat hulle 'n uitwerking op 'n Pasiënt het deurdat hy fisies daardur verander word, of gemoedsbeweging ondergaan.

Die Agent beweeg 'n deel van homself tot teen die Pasiënt

Die Agent beweeg 'n deel van homself een maal liggies tot teen die oppervlak van die Pasiënt

Aanraak, aanroer, raaktas, tik.

Die Agent beweeg 'n deel van homself herhaaldelik liggies tot teen die oppervlak van die Pasiënt

Betas, kielie, krap (rug/ kop ..), streel, stryk, tas (oor), tokkel.

Die Agent beweeg 'n deel van homself een maal normaalweg tot teen die oppervlak van die Pasiënt

Aanpor, vat (aan), por.

Die Agent beweeg 'n deel van homself voortdurend normaalweg oor die oppervlak van die Pasiënt

Afdroog, afskuur, afvryf, masseer, poleer, vryf.

Die Agent beweeg 'n deel van homself een maal hard tot teen die oppervlak van die Pasiënt

Elmboog, klap, ('n) klap gee, ('n) hou gee, ('n) oorveeg gee, skop, skouer, slaan, stamp.

Die Agent beweeg 'n deel van homself herhaaldelik hard tot teen die oppervlak van die Pasiënt

Looi, ('n) drag slae gee, ('n) loesing gee, ('n) pak gee, ('n) pak slae gee.

Die Agent beweeg 'n Instrument in verhouding tot die Pasiënt

Die Agent beweeg 'n Instrument herhaaldelik teenaan die Pasiënt om die Pasiënt te verander

Bestryk, hamer, kap, kerf, krul, skrop, smeer, sny, stryk, verf.

Die Agent beweeg 'n Instrument na, en in die Pasiënt in om die Pasiënt te verander

Boor, steek, opereer, perforeer, priem, pons..

Die Agent beweeg 'n Instrument met mag na, en deur die Pasiënt in om die Pasiënt te verander

Deurboor, deursteek, inryg.

Die Agent beweeg met mag tot teen die Pasiënt om die Pasiënt te beweeg

Die Agent beweeg aanhoudend en met mag agter en teenaan die Pasiënt om die Pasiënt te beweeg

Beur, druk, skrum, stoot.

Die Agent beweeg voor die Pasiënt uit om die Pasiënt te laat beweeg

Aansleep, aantrek, sleep, trek.

Samevatting

Die Afrikaanse werkwoorde van letterlike gebeure kan op semantiese gronde in drie omvattende kategorieë ingedeel word, naamlik die bestaanswerkwoorde, die werkwoorde van beweging en rus, en die bewerkingswerkwoorde. Die bestaanswerkwoorde en die werkwoorde van beweging en rus bevat subkategorieë van onoorganklike en oorganklike werkwoorde, maar alle lede van die bewerkingswerkwoorde is oorganklik.

Die bestaanswerkwoorde kan onderverdeel word in onoorganklike en oorganklike werkwoorde wat verband hou met entiteite wat begin bestaan (ontstaan), bly bestaan en ophou bestaan.

Van die drie hoofipes vorm die werkwoorde van beweging en rus verreweg die omvattendste klas van onoorganklike en oorganklike werkwoorde van beweging. Dié werkwoorde hou verband met vertikale en horisontale beweging, beweging na en van lokusse van verskillende hoogte, beweging in verhouding tot die deiktiese sentrum, beweging van eiendom in verhouding tot eienaars, beweging wat verband hou met die begin, voortdurendheid en en einde van beweging, asook 'n subklas onoorganklike werkwoorde van rus wat verband hou met die oriëntasie sowel as verskillende tydsdure van rus by 'n vaste punt.

Die laaste van die drie hoofklasse werkwoorde, die bewerkingswerkwoorde, is na regte ook werkwoorde van beweging, maar met die belangrike verskil dat die bewegende entiteit 'n Agent is' wat telkens 'n deel van homself of 'n Instrument beweeg met die bedoeling om 'n verandering by 'n ander entiteit, die Pasiënt te bewerkstellig.

Gevolgtrekkings

'n Verkenning van 'n aantal standaardbronne toon dat die kognitiewe grammatika nie 'n radikale rigtingverandering in grammatikabeskrywing behels nie. Dit behels eerder 'n tentatiewe sintese van gevestigde insigte wat versoenbaar is met die beginsels dat taalsisteme nie-modulêr is, en dat leksikale paradigmas sowel as sintagmas op 'n simboliese grondslag georden is.

'n Verkenning van gevestigde bronne m.b.t. oorganklikheid toon eerstens dat grammatici soos Lyons, Quirk et. al. Starosta, Dixon, De Villiers, Ponelis en De Stadler 'n verband lê tussen die predikaatlogika en oorganklikheid en tweedens dat die rolgrammatika 'n stewige grondslag bied vir die bestudering van oorganklikheid omdat rolle aan entiteite toegeken word op grond van die graad van lewendheid, menslikheid, willekeurigheid en energiekheid wat hulle aan die dag lê.

Ponelis se ontleding van oorganklikheid dui aan dat daar vir Afrikaans 5 basiese tipes onorganklike en oorganklike hoofwerkwoorde onderskei moet word, naamlik gewone onorganklike en oorganklike werkwoorde, onorganklike en oorganklike setselwerkwoorde, onorganklike en oorganklike wederkerende werkwoorde, onorganklike en oorganklike ervaringswerkwoorde, sowel as onorganklike en oorganklike deeltjiewerkwoorde. Verder toon Ponelis se werk dat oorganklikheid ook belangrik is by die bestudering van komplementkonstruksies en nominaalkonstruksies.

In die hoofstuk waarin daar aan die hand van veral die kognitiewe taalkunde ingegaan is op die semantiese rolle wat betrokke is by onorganklike en oorganklike sinne, is daar bevind dat 'n verskeidenheid rolle nodig is om oorganklikheid toereikend te tipeer. Daar is ook tot die gevolgtrekking gekom dat rolle op grond van semantiese ooreenkomste konstellasies vorm en dat pragmatiese faktore soos klemtoon 'n invloed kan hê op watter rolle in so 'n konstellasie dominant, en watter ressesief is.

Die hoofstuk waarin die Afrikaanse werkwoorde van letterlike gebeure uiteengesit is, het n.a.v. die werk van Talmy 1985 aan die lig gebring dat meer as een

betekeniselement by 'n bepaalde geleksikaliseerde werkwoord inbegryp word (met uitsondering van *beweeg* as werkwoord). Dié insig het saam met die werk van Dixon 1991 die grondslag gevorm vir die klassifisering van die Afrikaanse werkwoorde van letterlike gebeure.

In die genoemde klassifisering is daar op semantiese gronde drie basiese tipes hoofwerkwoorde onderskei, naamlik die bestaanswerkwoorde, die werkwoorde van beweging en rus en die bewerkingswerkwoorde. Die eersgenoemde twee tipes bevat onoorganklike sowel as oorganklike werkwoorde, terwyl alle bewerkingswerkwoorde oorganklik is.

'n Ontleding van watter semantiese kenmerke in die Afrikaanse hoofwerkwoorde inbegryp word, het eerstens aan die hand van Klopper 1995 (ms.) aan die lig gebring dat beweging *per se* as grondkenmerk van Afrikaanse hoofwerkwoorde van letterlike gebeure onderskei moet word, en tweedens dat een van die volgende 11 konsepte saam met beweging *per se* inbegryp word:

1. BEWEEG + die bewegende Figuur se vertikale of horisontale oriëntasie,
2. BEWEEG + die wyse waarop die primêre Figuur 'n deel van homself beweeg,
3. BEWEEG + die wyse waarop die primêre Figuur die sekondêre Figuur beweeg,
4. BEWEEG + die eindomstatus van die sekondêre Figuur wat beweeg word,
5. BEWEEG + die instrumentstatus van die sekondêre Figuur wat beweeg word,
6. BEWEEG + die verwantskap tussen die bewegende primêre Figuur en 'n bewegende sekondêre Figuur,
7. BEWEEG + die aard van die bewegende Figuur,
8. BEWEEG + die begin of einde van beweging,
9. BEWEEG + een of meer Figure se rigting van beweging na en van die deiktiese sentrum,
10. BEWEEG + een of meer Figure se beweging in verhouding tot 'n bestemming,
11. BEWEEG + die bewegende Figuur se terugkeer na 'n vorige lokus toe.

Bronne

- Bosman, D.B. et. al. 1984. *Tweetalige woordeboek*. Kaapstad: Tafelberg.
- Botha, J.P. 1984. *Afrikaanse sintaksis vir voorgraadse studente*. Johannesburg: McGrawhill.
- Botha, T.J.R. et. al. 1989. *Inleiding tot die Afrikaanse taalkunde*. Pretoria: Academica.
- Carstens, W.A.M. 1989. *Norme vir Afrikaans*. Pretoria: Academica.
- De Stadler, L.G. 1989. *Afrikaanse semantiek*. Johannesburg: Southern Bookuitgewers.
- De Stadler, L.G. 1992a. Semantic roles as prototypical categories, in *South African journal of linguistics* 10:4
- De Stadler, L.G. 1992b. Semantiese rolle en die polisemiese waardes van werkwoorde, in *South African journal of linguistics* 10:3
- De Stadler, L.G. 1994. *Groot tesourus van Afrikaans*. Halfweghuis: Southern Bookuitgewers.
- De Villiers, M. 1971. *Die grammatika van tyd en modaliteit*. Kaapstad: A.A.Balkema.
- De Villiers, M. 1975. *Die semantiek van Afrikaans*. Kaapstad: Haum.
- Dixon, R.M.W. 1991. *A new approach to English grammar, on semantic principles*. Oxford: Clarendon Press.
- Du Plessis, H.G.W. 1972. *Die deeltjiewerkwoord in Afrikaans*. Ongepubliseerde M.A. Verhandelings, Unisa.
- Grobbelaar, P. (red.) 1987. *Reader's Digest Afrikaans-Engelse Woordeboek*. NewYork: Reader's Digest Association.
- Ilson, R. (raadgewende red.) 1988. *Reader's Digest Universal Dictionary*. London: Reader's Digest Association Limited.
- Jackendoff, R. 1991. *Semantic structures*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Johnson, M. 1987. *The body in the mind*. Chicago: The University of Chicago Press.

- Klopper, R.M. 1995. Die inbegryping van veelvuldige konsepte in die Afrikaanse werkwoorde van beweging (ms.).
- Lakoff, G. 1986. *Women, fire and dangerous things*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, G. en Johnson, M. 1980. *Metaphors we live by*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Langacker, R.W. 1987a. *Foundations of cognitive grammar 1*. Carlifornia: Stanford University Press.
- Langacker, R.W. 1987b. *Transitivity, case and grammatical relations: a cognitive grammar prospectus*. San Diego: University of Carlifornia.
- Langacker, R.W. 1991. *Foundations of cognitive grammar 2*. Carlifornia: Stanford University Press.
- Lyons, J. 1968. *Introduction to theoretical linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lyons, J. 1979. *Semantics I & II*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nishimura, N. 1989. *Agentivity in Cognitive Grammar*. Linguistic agency University of Duisberg.
- Odendal, F.F. et. al. 1979. *Verklarende handwoordeboek van die Afrikaanse taal*. Johannesburg: Perskor.
- Ponelis, F.A. 1979. *Afrikaanse sintaksis*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Quirk, R. et. al. 1974. *A grammar of contemporary English*. London: Longman.
- Senekal, H.E.J. et. al. 1981. *Die patroon van Afrikaans*. Johannesburg: Perskor.
- Starosta, S. 1988. *The case for lexicase - an outline of lexicase grammatical theory*. London: Pinter Publishers.
- Talmy, L. 1985. Lexicalization patterns: semantic structure in lexical forms in *Language typology and syntactic description III: grammatical categories and the lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Taylor, J.R. 1991. *Linguistic Categorization*. Oxford: Clarendon Press.
- Taylor, J. 1992. Language, thought and culture, in *South African journal of Linguistics* 10:4
- Taylor, J.R. 1992. Patterns of polysemization in the English preposition, in *South African journal of linguistics* 10:4

Verhaar, J.W.M., S.J. 1990. How transitive is intransitive?, in *Studies in Language*
14:1